

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 81
(17569)

2008 чылдың
июль 29,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

ЧАМБЫ-ДИПКЕ МӨНГЕ ЫРЛА, ХӨӨМЕЙ!

Эртемденнер шинчилелин дооскан

Бүгү-делегейниң бешки «Хөөмей – Төп Азия чурттарының феномени» симпозиумнуң эртемниң кезээ ийи хүн үргүлчүлээн. Улуг шуулганны эртемден эмчилерниң илеткелдери-биле эгелээни таварылга эвес, чүге дизе 1990 чылдардан бээр хөөмейжилерниң кадыын камгалаар, оларның организмине хөөмейниң салдарын тодарадыр талазы-биле улуг ажыл эгелээн турган. Он беш чылдың дургузунда Новосибирскиниң болгаш Тываның эмчилери хөөмейжилерни шинчилеп, оларга чингелделиг пенсия тыпсырының талазы-биле улуг шинчилел ажылдарын чоруткан түннелинде, хөй чүүлдер тодараанын илеткел кылган медицина эртемнеринин доктору Е.Л. Потеряева (Новосибирск), биче эртем ажылдакчызы С.И. Сарыглар (Кызыл) илеткээн.

Профессионал хөөмейжилерниң мага-бодун шинчилеп көөргө, хар-назыны, стажы улгаткан тудум, оларның кадыы бак-

сырап болурунун бадыйкалы илерээн. Шаандакы өгбелеривис хөөмейни ында-хаа хову-шөлге чортуп чорааш, азы анаа дыш-танып ора, хөөмейлээр, сыгыртыр турган болгаш, оларның организмине өскерлишкinnen турбаан. Ам бо шагда хөөмейжи артистер, хөөмейжи башкылар хүнде-ле 7-8 шак иштинде хөөмейлээр апарган болгаш чылдан чылче организм суларап, боостаа аарыглары болгаш тыныш аарыглары тыптып, баш дескинип, чүрек согуу дүргедеп болурунун айылы мыяда дээрзин шинчилелдер көргүскен. Ынчангаш профессионал хөөмейжилерге хоралыг мергежилдин кижилерине ышкаш, чингелделиг пенсия тыпсып болурун эмчи эртемденнерниң түннелдери бадыйткап турар. Хөөмейжи хөөмейлеп тура, 80 секунда чедир тыныш албайн баар таварылгалар кайы хөй. Ол секундаларны хүнден хүнге, айдан айже, чылдан чылче немер кээрге, нити организмге багай салдарлыгы чугаажок болбайн канчаар.

«Хөөмей» симпозиумун эртирип турарының бир кол чылдагааны – профессионал хөөмейжилерге чингелделиг пенсия тыпсырын чедип алыры. Ам-на бо айтырыгны шийтпирлээр-биле документилерни Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатасынче кирип болур арга тывылган. Ол документилерге кожар медицина түннелдери белен. Симпозиум бодунун сорулгазын чедип алганының кол бадыйкалы ол-дур. Ынчангаш бо чылын чеди кижини, келир чылын тос кижини бүгү күш-

«Лунсин» кыдат фирманың төлээзи Гран-при шаңналының автомобиль дүлгүзүң Бады-Доржу Ондарга тыпсып тур.

ажылчы документилерин четчелээш, пенсияже кириер ажыл эгелээр.

Тыва чоннуң чоргааралы болур хөөмейни бүгү делегейге алдаржыдып чоруур хөөмейжилеривистин кадыкшылы дээш, оларның назыны узун болзун дээш, хөй чылдарда кайгамчык уран талантызы-биле хөйүн өөртүп чорзун дээш база эртин-өнчүвүс болур хөөмейни салгалдарга дамчыдып арттырар улуг харысалгалыг ажылга төлөтпүгүлүгүлүгү киригени дээш, Тыва Республиканың Чазак Даргазының хүндүлел бижии-биле Новосибирскиниң

күрүнениң медицина академиязының профессору, медицина эртемнеринин доктору Елена Леонидовна Потеряева шаңнаткан.

Хөөмейни шинчилээрине улуг үлүүн кириген эмчилер делегейниң «Хөөмей» төвүнүн болгаш ТР-ниң Кадык камгалаа яамызының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан. Ылангыя Светлана Ырышовна Сарыгларны удуртукчулар онзалап демделгэн. Бир эвес Светлана Ырышовнаның бажынга ыңдыг бодал кирип келбээн болза, ону шинчилеп көөр дугайында айтырыгны көдүрбээн болза, хүндүлүг хөөмейжилеривиске пенсия дугайында айтырыг та кажан шийтпирлеттинер турган ийик.

Шаңнал ап тура, Светлана Ырышовна Сарыглар сеткил хайныгышкын-биле чугаалады: — Хөөмей бүгүн кайгамчык сайзырап, оон ат-алдары делегейде улам күштелип турар апарган үеде профессионал хөөмейжилерге чингелделиг пенсия тыпсырының дугайында айтырыгга үлүүвүс киригенивиске сеткилим ханызындан өөрүп тур мен. Новосибирск хоорайдан беш медицина докторлары болгаш бистин боттары-выстың эмчилеривис болгаш эмчи сестралары, лаборантылары-выс – шупту чээрби хире кижиден тургустунган бөлүк үрө-түннелдиг ажылдаан. Делегейде бир-ле дугаар хөөмей шинчилелдерин бис кылганывыс ол-дур. Хөөмейни бүгү делегейге магадап, сонуургап турар бо үеде сайзыраңгай даштыкы чурттарны кайы-бирээинге мурнаттырып ап болур турган бис, ынчалза-даа ону болдурбайн, хөөмейниң чуртту Тывага ону шинчилээни дээш чоргаарланып болур бис.

Шынап-ла, каш чыл дургузунда хемчээттинмес улуг ажылды эмчилер кылган. Хөөмейжи өгбелеривистин салгалдан салгалче дамчыдып чоруур эртинезин мөңгөде камгалап арттырарына эмчилеривистин үндүргөн күжү, күш-ажылы улуг. Оларга ол дээш мөгөөр ужурлуг бис.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бай-Тайгадан медээлер

ЫДЫКТЫГ БОГДА-КЕГЭЭНГЕ ТУРАСКААТКАН

XX чүс чылдың эгезинде Көп-Сөөк хүрээзинге Ыдыктыг VIII Богда-Кегээн Башкы моорлап келген. Чоннуң авыралдыг Бай-Тайгазының бедик сүлдезин ол илередип тып, аңаа бедик үнелелди бергеш, орта үргүлчү мөгөйип, чылдың-на тайганы дагырып чонга чагаан. Башкы шаандан бээр тайганы дагырып эртририп турган Овааны таарымча чок деп санааш, Бай-Тайга-биле дужаашкак бедик тайга кырынга овааны тургузары эң-не таарымчалыг деп ол номнаан. Чаа оваа тургузар черге баштайгы дажын Богда-Кегээн Башкы салгаш, овааны кылырынга киришкен. Оон бээр ол черни Чаа-Оваа деп адай берген. Чылдың-на аңаа Бай-Тайганың дагылгазының езулалын эртририп турар.

Бо болуушкунун ужурдузалыын барымдаалааш, Ыдыктыг VIII Богда-Кегээн Башкының Бай-Тайгага кээп, оон бедик сүлдезин илередип чораанынга, Чаа-Овааны тургузарынга киришкеннге алдар болдуруп, Чаа-Оваага тураскаал самбыраны тургузар саналды чон кириген, ону чүлдүгүзүнүп көргөн. ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдун деткимчези-биле Көп-Сөөк хүрээзинин лама-башкызы Саая Көгелге удурткан шеверлер тураскаал самбыраны кылгаш, Чаа-Оваада барып тургускан.

МУРНАКЧЫ МАЛЧЫННАРГА МЕДАЛЬДАРНЫ КЫЛГАН

Кызыл-Дагда сөөлгү үеде кара болгаш өңнүг демир аймаандан нарын каасталгалар, дерилгелер кылыр мергежилдик кижилер бар болу берген. Бо хөй күш, чарыгдал үндүрер берге ажылдың бирээзи, ону барымдаалааш, ажылды үрө-түннелдиг болдуруп, продукцияның шынарын экижидери-биле янзы-бүрү демир аймаандан каасталгаларны, дерилгелерни, херекселдерни шуткуп кудар 1 миллион 200 муң рубль өртөктүг дигер-херекселдерни ТР-ниң Культура яамызының деткимчези-биле садып алгаш, Культура бажынының бир өрээлинде эптеп тургускан. Орта ажылдаар Николай Каваа, Аяс Шагаалаң тускай өөредилгени Новосибирскиге эрткеш келген. Маңаа демир аймаандан кандыг-даа каасталгаларны, дерилгелерни кылып болур. Амгы үеде шенелде ажылдарны кылып эгелээн. Бо чылдың Наадымынга эки көргүзүлгелерни чедип алгаш, мөөрөйге тиилээн 17 мурнакчы малчынга тыпсыр медальдарны янзы-бүрү өңнүг демир аймаандан каастап тургаш кылган, оларның шынары эки болган. Чоорту маңаа демир аймаа шуткуур биче бүдүрүлгө ажып-тынар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

«Чиргилчин» бөлүк шаңнадып тур.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ИЗИГ БАЙЫР!

«Хөөмей—Төп Азия чоннарының культуразының феномени» симпозиумнуң мөөрейинин тиилекчилери: Гран-при – Бады-Доржу Ондар. Шаңналы автомобиль «Жигули-2105». 1-ги чергениң лауреады – Аян-оол Сам. Шаңналы 30 муң рубль. 2-ги чергениң лауреады – Аян Ширижик. Шаңналы 20 муң рубль. 3-кү чергениң лауреады Энрике Сарайя (АКШ). Шаңналы 10 муң рубль.

Ансамбльдер аразында:

Гран-при – «Чиргилчин». Шаңналы 3 муң доллар. 1-ги чергениң лауреады – дуэт Шончалай Чооду-Ооржак, Начын Ооржак. Шаңналы 30 муң рубль. 2-ги чергениң лауреады – ансамбль «Сарыг-Хая» Бай-Тайга кожуун. Шаңналы 20 муң рубль. 3-кү чергениң лауреады – ансамбль «Ожук даштары» Кызыл кожуун. Шаңналы –10 муң рубль.

«Шынның» номчукчуларының мурнундан хөөмейжилерге чоргаарал-биле изиг байыр!

В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Байырлыг ажыдышкын

Симпозиумнун эртемниг кезинден аңгыда, байырлыг ажыдышкын хөйүнү сонургалын болдурган. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга тыва өглер делгелгезинге барык бүгү кожуннар киришкен. Боттары машина-техниканы, кывар-чаар материалдарны тыптынып алгаш, төрзэн Тываның адын даштыкы аалчыларның мурнунга бедии-биле

Таңдыдан бичи хөмейжи – Серен-Доржу Байкара шаңналга телевизорну алган.

тудуп көргүзөр дээш, оларны тыва чоннун чаагай чаңылдары, ханы уткалыг езулалдары, ужулары-биле таныштырар дээш, олар четкилеп келген.

Стадионга чыылган чон-даа эмгежок. Долгандыр чыскаалган дег өглер аяннаштыр хонгулапкан. Өглер даштында кожун-

«Өгбелерниң аяны» номинацияның тишлекчизи Мерген Сат.

Япон хөмейжи Фаюки Ямакава.

нарның ажыл-амыдыралын көргүскен хана солуннарны, фото-делгелгелерни аскаан. Дөгерезин эргий кезип, сонургал көрдүс.

Бай-Тайга кожуннун кайгамчык чараш өргээзинде япон аалчыларны хүлээп турар болду. Ак хадактыг, ак сүттүг аалчыларын уткуп, алгал-йөрзэл сөстөрүн сөглөп, аян ырын, хөмей-сыгыдын салып уткуп турар болдулар. Деспи долу чаа эскен чаглыг эңди-биле, ужа-төжү, изиг-ханы-биле аалчыларын хүндүлөп, солун чугаазы-биле аалчыларын магададып турар бай-тайгажылар болду.

Каа-Хем кожуннун өөнүн ээлери – кожунда мурнакчы хуу ажыл-агыйлыг аныктар Серздар, Урана Салчактар. Олар беш ажы-төлдүн ада-иези. Мал-маган

өстүрүп, тодуг-догаа амыдырал-чурттап, кожунунун адын төлөтти-биле тудуп чоруур бүрөн-хемчилер-дир.

Улуг-ла майгын тур. Сонурган чеде бээривиске, Казахстандан келген төлээлерниң майгыны бооптур ийин. 17 кижини составтыг делегация — казахтар, уйгурлар болду. Оларның удуртукчузу Расул Турсунович Турсунов-биле таныжып чугаалаштывыс.

— Москвага Сергей Күжүгетович Шойгу-биле ужуражып турувуста, ол эң-не баштай бисти төрзэн Тываның чалаан. Атсураа делгерзэн Пор-Бажың шивээзин сонурган көөр дээш чедип келдвис. Чамдыктарывыс бо дүне Кунгуртугже аъттаныптар. «Хөмей» симпозиумунга киржир удуртукчуларывыс даарта самолет-биле ужуп кээр. Олар уран талантызын бараалгаттышаан, хөмейниң мастерлеринден арга-дуржулга алып сорулгалыг улус. А бистер тудугжу мергежилдин кижилери-дир бис. Бодум тудуг кампаниязының удуртукчузу мен. Уйгур аймак-сөөк кижини мен. Казахстанда 400 муң ажыг уйгурлар бар. Ук диаспораны төлээлеп чоруурувус бо. Амдызында тыва чонга бодувустун национал аш-чемивисти сонургадап, делгеп, столче чалап тур бис—дээн соонда, паштанып турар аныак оолдарже бодунун дылынга бир чүве чугаалаар орта, олар хензиг када-ла баарывыска эмгежок аш-чемин сала каапты. Чүнү чок дээр: бистин ышкаш үскен быштак, курут, дүлген хой эңди, боова, плов, янзы-бүрү салаттар. Аш-чемин дээжизин амзап, чооглааш, ак орукту күзеп, байырлаштывыс.

Стадионда тургускан сценадан бүгү чонну башкарыкчылар кыйгыра берди. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак байыр чедирип чүве чугаалаан соонда, аалчыларга кожуннардан келген бот-тывынгыр артистерниң концерт-оюну эгледі. Атсураа билдингир апарган Чым-балактарның өг-бүлөзи концертти ажытты. Улаштыр аңгы-аңгы кожуннарның төлээлери оюнун бараалгатты.

Хөмейжилерниң парады

Башкарыкчылар концерт соонда бүгү чонну национал паркке кирер эжик аксыңче кыйгыра берди. Дөгере ында «көже хонуп» келдвис. Хөмейжилер парады. Тываның, Россияның болгаш Хөмейниң туткарын туткан Улустун хөмейжилери парадты баштап үнүпүлөр. Коңгар-оол Ондар, Алдын-оол Севек, Валерий Монгуш, Герман Куулар, Валерий Оюн, Андрей Өпей, Алим Кунчун, Лазо Монгуш, Радион Мунзук, Мөңгүн-оол Ондар, Игорь Көшкендей – чоргааралывыс хөмейжилеривис бо-ладыр. Чону оларга адыш часкап байыр чедирип тур.

Хөмейжилерниң соонда тыва хамнар бүрүн дериттинген чоруп орлар.

Улаштыр кожуннар аттарын көскү кылдыр бижээш, бедик кылдыр көдүрүп алган чыскаал аайы-биле чоруп ор.

Колоннага даштыкы аалчылар болгаш Россияның аңгы-аңгы хоорайларындан келген аалчыларның төлээлери катчы берди: Москва, Новосибирск, Иркутск, Саха-Якутия, Алтай, Шория, Бурятия, Хакасия, Башкортостан, Франция, Финляндия, Канада, Германия, Норвегия, Япония, Италия...

Арат шөлүңе колонна кээп, улуг сцена баарынга чыскаалчылар доктаады. Башкарыкчылар В.Кок-оол аттыг хөгжүм-шин театрының артистери Шенне Шоюн биле Сайдаш Монгуш парад-чыскаалчыларга байыр чедирип тур:

Өртемчейниң чонун өөрткен Өргүн хөмей амырлап тур! Чайынналдыр хей-аът кирип, Чамбы-дипке чаңгыландыр ырла, Хөмей!

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.Дамба-Хуурак Новосибирскиниң медицина академиязының доктору Е.Л. Потеряевага шаңнал тылсып турары.

Хөмейни алгап, хөй чонну арыглап тыва хамнар боттарының езулалын кылып, арыглаашкынны кылды.

Улустун хөмейжизи Коңгар-оол Ондар баштаан чыскаал-парадтың киржикчилерин «хөмейниң сылдыс оруу» чалай берди. Арат шөлүңден театрға чедир чаттыг хевистеп хөмейжилер хөй мурнунче үнүп турда, адыш часкаашкыннары динмиттиг, алгы-кышкы, шимзэн-дааш-даа кедергей. Амыдырал мөңгө дээн утканы илереткен хүртү-барабанын үш долгангаш, хөмейжилер чаңгыстап, хол чайып байырлажып, театрже кирип турлар.

Мөөрей, мөөрей...

Чоокта чаа шилилде эрткеш, симпозиумнун хөмей мөөрейинге киржир эргени чаалап алган хөмейжилерден аңгыда, кожуннардан келген болгаш даштыкыдан келген аалчылар-биле каттай чүс кижин хөмейге мөөрейлежип эгелзэн. Хүндүскүнүн бир шакта эгелзэн мөөрей орай дүне он бир шак четкижеге уламчылаанын бодап көрүнөр даан.

Тываның болгаш Россияның ыдык ырлары чаңгыланган соонда, залче Хөмейниң ак сүт дег өңнүг, ак тугун хөмейжилер ыдыкты-биле көдүрүп кирип келгеш, сценаже үндүрүп турда, адыш часкаашкыннары динмирей берди. Хөмейниң ыдык тугу-биле кады өгбелеривистин сүлдесүнезин залда кирип келген дег апарды. Хөмейжи өгбелериниң кыйгызы ол хире күштүг болгандыр — бүгү делегейден хөмейге ынактарны Азия төвү бурун Тывада чыып эккелген.

ТР-ниң Чазааның Даргазының өмүнээзинден А.П.Дамба-Хуурак, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлу-жудулга болгаш Төлээлекчилер палаталарындан Б.К.Балчий-оол, Х.Д.Монгуш болгаш ТР-ниң культура болгаш информация политиказының сайыды В.О.Донгак мөөрейниң киржикчилеринге байыр чедиргеш, чедишкыннерлиг киржирин күззэн.

Хөмей тыва кижиге чүгле уран чүүл эвес, а сагыш-сеткилин бийдалы-дыр дээрзин байырлыг ажыдышкынга сөс ап чүве чугаалааннар демдегеп турду. Хөмей бөгүн бүгү делегей чоннарының аразында эп-найыр-алдын, билмишкынниң идегелдиг көвүрүү аларган. Хөмей кезээде эптиг-демниг болурунче кыйгырып тур!

Мөөрей эгелзэн. Эң улуг назылыг хөмейжи Эрес-оол Чамыян-ович Куулардан эгелзэш, эң бичии 4 харлыг хире бичии оолчукка чедир хөмейжилеривис хөйүңге чоргаарланып ор мен. Өөрүнчү чүүл чүл дээрге, бо чылын бешки Бүгү-делегейниң «Хөмей» симпо-

зиумунда хөмейге ынак даштыкы аалчыларның хөй чыылганы. Япониядан узун чаштыг хөмейжи оол Ямакаваны, Финляндиядан «Богба-даа бол, чаваа-даа бол, төрөпчилеп берейн, акым» Болур-даа бол, болбас-даа бол борбаң-надып берейн, акым» деп бадырып орат Имре Пээмотту (Финляндия), моол сыгытчы оол Дамдынсүрэн Баярны магададывыс. Ынчалза-даа тываларга деңгем-жипки дег хөмейжилер чок-тур оо! Шупту тускай үнүгү, бот-боттары каттапташпас.

Парлалга конференциязы

С.Пюрбю аттыг Улусчу чогадылга төвүңге июль 27-де «Хөмей» симпозиумунун организакчылары болгаш аалчылары-биле параллалга конференциязы болуп эрткен. Аңаа бистин корреспондентивис киришкеш, бир-ле дугаарында сайыт В.О.Донгактан ЮНЕСКО-нун чалгынының адаанче кирип ап, хөмей тыва чоннудур дээрзин Бүгү-делегейге бадыткап, ону улам сайзырадып-хөгжүдөр дээн улуг күзеливис боттанган бе дээрзин айтырган.

— ЮНЕСКО-нун Россияда төлээзи кээр деп турган, Абаканга чедир самолет биледин безин садып алгаш турган, оон бис уткуп алыр деп дугуржуп турдувус. Ынчалза-даа, харалаан, хенертен ол аарый берген, ынчангаш кээп шыдавайн барган. Ол Тывага сентябрь төнүзүндө кээрин аазаан. Ынчан ужуражылга ыяп-ла болур, дугуржылганы ыяп-ла кылып бис, бүгү айтырылгар шийтпир-леттинер дээрзинге бузуреп турар бис. Ол кээрге, журналистерге параллалга конференциязын база эрттирер бис—деп, Вячеслав Октябрьович харыылады.

Симпозиумну эрттиреринге кандыг-даа шаптараазыннар турбаанын, аалчылар кажангызындан-даа хөй келгенин, оларны дыштандырар, ашкарар-чемгерер талазы-биле шаптараазыннар турбаанын сайып айыткан. Кара чаңгыс эпчок чүүл хоорайда изиг сугну хаалкан үе таваржы берген, ынчалза-даа аалчыларны сауналарже чалап, дыштандырган. Симпозиум эрттиреринге 1 млн. 300 муң рубль көрдүнген турган, «Аржаан-2»-ниң алдын эртинелерин Тываже эгидер дээш чамдык акша ынаар чарыгдаттына берген-даа бол, деткикчилерни тып тургаш, оон орнун дуглаанын сайып тайылбырлады.

Аалчылардан Башкортостанның төлээзи симпозиумга бедик үнелелди берип, оон ажылының дугайында материалдар өредилге программасынга үнелеп четпес херек чүүлдер болуп турарын, тывалардан хөйүн өөренип алганын, ам-даа харылзажыр күзетин илереткен.

Шориядан Н.М. Печенина сим-

позиумнун ажылын эң эки өөредилге-методиктиг материалдардыр деп үнеледи. Новокузнецкиге болуп эртер (2009 чылда) оларның симпозиумунга кээп, арга-сүме кадарын ол диледи.

Америкаже үнүп, гастрольдап турар ансамбльдерниң продюсеру болуп турар Америкадан келген аалчы тыва бөлүктөр даштыкыга ойнаан оюнун тырттырган материалдарын садып алып арга чок болуп турар, чүге дизе өртээ дыка аар. Ынчангаш оларга дуза көргүзерин дилзэн.

Симпозиумнун ажылынга хамаарыштыр хүлээп алган шийтпирлерни ТР-ниң Чазаанче чоокку хүннерде дамчыдар болганын журналистерге дыңнаткан.

Дээди шаңнал – автомобиль

Үш хүн үргүлчүлзэн симпозиумнун байырлыг хаашкынында чон база катап театрның залын долдур чыгылып келген. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак, УХ ХП-ниң депутаты Б.К.Балчий-оол, УХ ТП-ниң даргазы Х.Д.Монгуш олар симпозиумнун киржикчилеринге болгаш организакчыларынга үре-түн-нелдиг ажылы дээш байыр чедирип, шаңналдарны тывыскаан.

Новосибирскиден келген профессор Е.Л.Потеряева ТР-ниң Чазааның Даргазының хүндүлел бижин-биле шаңнаткан. «Тыва» ансамблиниң солизи Шончалай Чооду-Ооржакка «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» бедик атты тывыскаан. Тандының Ак-Тал суурда урулгарның хөгжүм школының башкызы Евгений Дырыт-оолович Оюнга «Тываның Улустун хөмейжизи» бедик атты тывыскаан. ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының хүндүлел бижин хөмейни хөгжүдеринге кирип келген улуг үлүг-хуузу дээш Р.Кенденбил аттыг урулгарның уран чүүл школының башкызы Коңгар-оол Борисович Ондарга тывыскаан.

Эң-не манал келгенивис мөөрейниң түнчелдерин чарлай берди. Дээди шаңнал – Гран-прини «Алаш» ансамблиниң солизи, Тываның Улустун хөмейжизи Бады-Доржу Ондар чаалап алгаш, автомашинаның дүлгүүрүн холга апарга, адыш часкаашкыннары чаңгылаан берди. Ансамбльдерден Гран-прини атсураалыг «Чиргилчин» бөлүү чаалап алгаш, 3 муң доллар-биле шаңнатты.

Гала-концерт дүнекиниң он бир шак чедип турда доозулду. Ону Тыва национал хөгжүм херекселдериниң оркестри биле хөмейжилерниң кайгамчык чараш хору доосту. Хор ырлап, хөмейлеп турда, залга органнар шупту бут кырынга туруп кээп, деңге ырлажып турганын көөрге, чоргааранчыг-ла-дыр. Эр хейлер, хөмейжилер.

Светлана БАЛЧЫР.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республиканың Девискээр фондузунга көдээ ажил-агыйның бүдүргөн чүүлдерин, чиг этти болгаш аш-чемни садып алырының база дужаарының чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаарының дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2005 чылдың июль 4-те № 1357 УХ-1 «Тыва Республиканың Девискээр фондузунга көдээ ажил-агыйның бүдүргөн чүүлдерин, чиг этти болгаш аш-чемни садып алырының база дужаарының чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 2-ги чүүлүгө өскерилгелер кириеринин дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың октябрь 18-те; «Шын», 2005 чылдың июль 12-де) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле кириген өскерилгелери-биле 2001 чылдың июнь 10-да № 1101 «Тыва Республиканың Девискээр фондузунга көдээ ажил-агыйның бүдүргөн

чүүлдерин, чиг этти болгаш аш-чемни садып алырының база дужаарының чурумунун дугайында» («Тувинская правда», 2001 чылдың июнь 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
*Кызыл хоорай
№ 802 УХ-II
2008 чылдың июль 4.*

«Өөредилге дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

1995 чылдың июль 24-те № 336 «Өөредилге дугайында» («Тувинская правда», 1995 чылдың август 10-да; 1998 чылдың январь 10-да; 2001 чылдың март 27-де; 2005 чылдың март 25-те, апрель 9-та; 2006 чылдың март 2-де, август 3-те; 2007 чылдың август 7-де, 2008 чылдың май 6-да; «Шын», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың август 23-те; 2008 чылдың май 6-да) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;
2) 5-ки чүүлдүн 3-кү пунктузун дараазында эдилге-биле бижиир:

«3. Күрүне хамаатыларга школа назыны четпээн, эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити билигниц болгаш эге профессионал өөредилгениң белең болгаш халас болурун, а ол ышкаш конкурс үндезининге ортумак тускай эртемниң, дээди тускай болгаш дээди өөредилге соонда тускай эртемни күрүне болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының, федералдыг күрүне негелделеринин болгаш федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр доктаадып турар өөредилге стандарттарының болгаш негелделеринин иштинге, бир эвес ол деңгелдин билиин хамааты бир дугаар ап турар болза, халас болурун магадылап турар.»

3) 7-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

4) 8-ки чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«8 чүүл. Өөредилге системазының дугайында билиг

Өөредилге системазы дараазында чүүлдерин удур-дедир харылзаазының каттышканы болур:

федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының болгаш федералдыг күрүне негелделеринин янзы-бүрү деңгелдерин болгаш угланышкынарның салгал дамбаан өөредилге программаларының;

оларны боттандырып турар өөредилге албан черлеринин болгаш эртем организацияларының четкилеринин;

өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар органның болгаш оон эргезинде турар албан черлеринин база организацияларның;

өөредилге адырында ажил-чорудулганы боттандырып турар юридиктиг эргелиг албан черлеринин каттыжышкынарының, хөй-ниитинин болгаш күрүнениң хөй-ниити каттыжышкынарының.»

5) 9 чүүлде:

а) 2-ги кезээнде «Ниити билигниц» деп сөстөрн «Кол ниити билигниц» деп сөстөр-биле солуур;

б) 4-кү кезээнде «Тускай эртемниц» деп сөстөрн «Кол тускай эртемниц» деп сөстөр-биле солуур;

в) 5-ки кезээниң иштиги «8» пунктузунга «(бакалавриат программалары, специалисти белеккээринин программалары болгаш магистратуралар программалары)» деп сөстөрн немээр;

г) 6-гы кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«6. Эге ниити, кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгениң кол ниити билиг программалары өөредилге албан черлеринин омур-хевирин болгаш хевирин, өөренип турарларның, кижизиттирикчилеринин өөредилгеге хергелелдерин болгаш негелделерин өөренип көргөн-биле федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын боттандырып хандырып турар болгаш олче өөре-

дилге планы, өөредилге курстарының, номнарның, эртемнеринин (модульдарның) ажил программалары болгаш өөренип турарларның сагыш-сеткил болгаш мөзү-шынар сайзыралын, кижизидилгезин болгаш белек-келинин шынарын хандырып турар өске-даа материалдар кирип турар.»

д) дараазында уткалыг 6.1. кезекти немээр:

«6.1. Эге тускай эртемниң, ортумак тускай эртемниң болгаш дээди тускай эртемниң кол өөредилге программалары өөредилге албан черинин омур-хевирин болгаш ниити хевирин, өөренип турарларның өөредилгеге хергелелдерин болгаш негелделерин өөренип көргөн-биле федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын боттандырып хандырып турар болгаш олче өөредилге планы, өөредилге курстарының, номнарның, эртемнеринин (модульдарның) ажил программалары болгаш өөренип турарларның кижизидилгезин болгаш белек-келинин шынарын хандырып турар өске-даа материалдар, а ол ышкаш өөредилге болгаш бүдүрүлгө практиказының программалары, календарлыг өөредилге графиги болгаш чогуур өөредилге технологиязын боттандырып хандырып турар методиктиг материалдар кирип турар.»

е) дараазында уткалыг 6.2. кезекти немээр:

«6.2. Школа назыны четпээннеринин өөредилгезинин кол ниити өөредилге программаларының структуразынга болгаш ону боттандырының негелделеринге федералдыг күрүне негелделерин доктаадып турар.»

ж) дараазында уткалыг 6.3. кезекти немээр:

«6.3. Дээди өөредилге черинин соонда тускай эртемниң кол тускай өөредилге программаларының структуразынга (докторантурадан аңгыда) федералдыг күрүне негелделерин доктаадып турар.»

з) 7-ги кезээн күжүн чидирген деп санаар;

и) 8-ки кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«8. Немелде өөредилге программаларының өөредилге курстарының, номнарының, эртемнеринин (модульдарның) ажилчын программалары кирип турар.»

к) дараазында уткалыг 9-ку кезекти немээр:

«9. Немелде тускай өөредилге программаларын тургузарының эң-не эвээш кезинге болгаш тускай эртемни эде белеккээринин деңгелинге федералдыг хоойлулар-биле көрдүнгөн таварылгаларда, федералдыг күрүне негелделерин тургузуп болур.»

б) 10-гу чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

7) 11-ги чүүлге дараазында уткалыг 7-ги абзацты немээр:

«Күрүне эрге-чагырга органның, тус черинин бот-башкарылга органның эде организастаан таварылгада, тургузукчунун эргелери чогуур хоойлу езуугаар салгакчыларже дамчы бээр.»

8) 12-ги чүүлдүн бешки кезээнге «, бир эвес федералдыг хоойлулар-биле өске чүүл көрдүнгөн болза» деп сөстөрн немээр;

9) 14-кү чүүлде:

а) 2-ги кезээнге:

дараазында уткалыг чаа алдыгы абзацты немээр:

«кижиниң сагыш-сеткил болгаш мөзү-шынарын тургузары;»

алдыгы абзацты чедиги абзац деп санаар;

б) 5-ки кезекти дараазында эдилге-биле бижиир:

«5. Тодаргай өөредилге албан черинге өөредилгени ол өөредилге албан черинин бодунун бадылааны болгаш боттандырып турары богадыкчы программалары-биле (өөредилге программалары-биле) тодарадыр. Өөредилге албан черинде күрүнүден тускай бадыткал документилиг кол өөредилге программаларын чогуур чигеглей кылган кол өөредилге программаларының үндезининге ажилдап кылып болгаш өөреникчилеринин (кижизиттирикчилеринин) чогуур күрүнениң өөредилге стандарттары-биле доктаадып каан кол өөредилге программаларын шингээдиринин түнелдерин чедип алырын хандырап ужурулг.»

в) 7-ги кезээнде «биле дүүштүр» деп сөстөрн мурнунга «федералдыг» деп сөстү немээр;

10) 15-ки чүүлде:

а) 1-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Өөредилге албан черинге өөредилге чорудуун организастаарын өөредилге программаларыга болгаш кичээлдер расписаниелеринге дүүштүр боттандыраар.»

б) 2-ги кезээнге «, өөредилгени удуртур органның» деп сөстөрн ап кааптар, «график» деп сөстүн соонга «хамааты» деп сөстү немээр;

в) 4.4 кезээнге «ортумак тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлери» деп сөстөрн «тускай ортумак эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлери» деп сөстөр-биле солуур;

г) 4.6 кезээнге «биле дүүштүр» деп сөстөргө «федералдыг» деп сөстү немээр, «бүрүн эрге» деп сөстөрн «удуртур» деп сөс-биле солуур;

д) 7-ги кезээнге «өөредилгени удуртур (төп) күрүне органы» деп сөстөрн «өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын ажилдап кылып талазы-биле хүлээлгелерин боттандырып турар күсөкчи эрге-чагырга органы» деп сөстөр-биле солуур;

11) 16-гы чүүлде:

а) 1-ги кезээниң ийиги абзазынга «эге тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлери, күрүнениң болгаш муниципалдыг деп сөстөрн «эге тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлери, күрүнениң» деп сөстөр-биле солуур;

б) 2-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Хамаатыны өөредилге албан черинге хүлээп ап турда, ол өөредилге чери хамаатыны база (азы) оон ада-иезин (хоойлу езуугаар төлээлерин) өөредилге албан черинин уставы-биле, өөредилге ажил-чорудулгазын чорудар эргезинин лицензиязы-биле, өөредилге албан черинин күрүне аккредитациязының дугайында херечилели-биле, ол өөредилге албан черинин боттандырып турары кол өөредилге программалары-биле болгаш өөредилге чорудуун организастаарын чорудууп турар өске-даа документилер-биле таныштырап хүлээлгелиг.»

в) 3-кү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«3. Ортумак тускай, дээди тускай болгаш дээди өөредилге черин доосканының соонда, тускай эртем чедип алыры-биле хамаатыларны күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринче хүлээп алырын хамаатыларның кириген билдиришкенин езуугаар, конкурс үндезининге боттандыраар. Конкурс негелделери-биле хамаатыларның өөредилге чедип алыр болгаш элээн салым-чаяанныг болгаш чогуур деңгелдин өөредилге программаларын шингээди алырыга белеккелдиг хамаатыларны кирген деп санаар эргелерин сагыры магадылаттынган болур ужурулг. Дээди тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге конкурс үндезининге хамаатыларның хүлээп алышкынын тускай аңгы бакалавриата программалары, специалистер белеккээр программаның болгаш магистратура программаларының талазы-биле өөредилге-биле чорудар. Магистратура программаларының талазы-биле өөренири-биле конкуруска кириж эргени бакалавриата программаларының талазы-биле өөредилгени чедишкенин дооскан кижилер алыр.

Ортумак тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринче болгаш дээди тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринче бакалавриата программаларының болгаш специалистер белеккээринин программаларының талазы-биле өөредилге-биле конкурсту хүлээп алышкынын боттандырып турар, белек-келинин (мергежилеринин) угланышкынынга дүжүп турар ниити билиг эртемнеринин талазы-биле чаңгыс аай күрүне экзаменинин түнелдеринин үндезининге чорудар.

Ортумак тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринче база дээди тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринче бака-

лавриата программаларының болгаш специалистер белеккел программаларының талазы-биле дужаап кирип турар кижилерде тодаргай богадыкчы салым-чаяанының, күш-шыдал болгаш (азы) психологтук шынарларының бары негеттинип турар белек-келинин (мергежилеринин) угланышкынарының талазы-биле хүлээп алышкынын чорудуп турда, айыттынган өөредилге албан черлери чаңгыс аай күрүне экзамени чорутпайн турар эртем талазы-биле богадыкчы болгаш (азы) тускай угланышкынын немелде киреринин шылгалдазын эрттирер эргелиг, оон түнелдерин конкурсу эрттирп турда чаңгыс аай күрүне экзаменинин түнелдери-биле деңге барымдаалаар. Бакалавриата программаларының болгаш специалистер белеккел программаларының талазы-биле өөредилге-биле хүлээп алышкынын чорудуп турда, богадыкчы болгаш (азы) профессионал угланышкынарының немелде шылгалда эрттирп болур белек-келинин (мергежилдеринин) угланышкынарының даңызын Россия Федерациязының Чазааның тургусканын чорум езуугаар бадылаар.

Дээди тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринге бакалавриата программаларының болгаш специалистер белеккел программаларының талазы-биле өөредилге-биле ындыг өөредилге албан черлеринге хүлээп алышкынар чоруп турда, белек-келинин (мергежилдеринин) өске угланышкынарының талазы-биле кол угланышкынын немелде киреринин шылгалдаларын эрттирер эргени берип болур. Хүлээп алышкын үезинде кол угланышкынының болгаш белек-келинин (мергежилдеринин) талазы-биле немелде киреринин шылгалдазын эрттирп болур, айыткан өөредилге албан черлеринин даңызын дээди тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринин саналыга үндезилеп тургузар. Шилилгенин чурумун, үнел барымдааларын болгаш айыттынган өөредилге албан черлеринин даңызын база белеккээринин (мергежилдеринин) кол угланышкынының киреринин немелде шылгалдаларын эрттирп болур угланышкынарының даңызын Россия Федерациязының Чазаа бадылаар.

Өөренири күрүне албанынга кирип алганы-биле холбашкан болгаш хамаатыда күрүне чажыдып тургузуп турар медээлерге чөпшээрели бар ортумак тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринге немелде шылгалдаларның даңызын болгаш кири саанаарының негелделерин тургузукчунун күүседир хүлээлгелери салдынган күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы доктаадып тургузар.

Ортумак профессионал өөредилгениң күрүнениң өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай өөредилгениң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге киреринин немелде шылгалдаларының даңызын болгаш оларны эрттиреринин дүрүмүн ол чылдың февраль 1-ден орайтапайн ындыг өөредилге албан черлери боттары чарлап дыңнадыр.»

г) 4-кү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. Ортумак тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге конкурстан дашкаар киреринин шылгалдаларын чедишкенин эрткен таварылгаларда, дараазында кижилерни хүлээп алыр:

өсүс уругларны болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларны, а ол ышкаш өсүс уругларның болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларның аразында 23 хар чедир назылыг уругларны; инвалид уругларны, эмчинин социал экспертиказының федералдыг албанының түнелин езуугаар чогуур өөредилге албан черлеринге өөренири тааржы деп көрдүнгөн I-ги болгаш II-ги бөлүктүн инвалидтерин;

ада-иезинин чүгө чаңгызы бар болгаш ол I-ги бөлүктүн инвалиди болуп турар, бир эвес өг-бүлениң амыдырап болурунун ортумак орулгазы Тыва Республикада доктааттынган чурттап болурунун адакчы хемчээлинден куду болза, 20 хар чедир назылыг хамаатылар;

шериг албанындан үнгөн болгаш өөредилге албан черлеринче кирип турар, шериг кезектеринин командирлеринин сүмелеринге үндезилээш, шеригниң тускай өөредилге программаларын боттандырып турар хамаатылар, а ол ышкаш дайынчы хөдөлүшкенин киржикчилери.

Ортумак тускай эртемниң күрүнениң өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң күрүнениң болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринче кирип турар шериг албанындан халашкан хамаатылар, шериг албан хүлээлгезин эрттирп тургаш амы-тынындан чарылган азы шеригге

кемдээнинден, чок-ла болза аарыгдан өлген шериг албанныгларның уруглары, шеригте бертингенинден, азы болза контртеррористиг операциялар эртирип турда киржип тургаш алган база (азы) терроризм-биле демисел үезинде болган өске-даа хемчеглерден алган аарыгның уржуундан айыыл-халапка таварышкан азы өлген кижилерин уруглары артык эргелерлиг болур. Контртеррористиг операциялар база (азы) терроризм-биле демиселдин өске-даа хемчеглерин эртирип турда киржип турган кижилерни тодарадырының чурумун федералдыг хоойлуларга дүүштүр доктаадып тургузар.

Школачыларның бугу делегей чергелиг олимпиадаларының сөөлгү чадазының тилекчилерин болгаш шаңналдыг черлерни алганнары, нити билиг эртемнеринин талазы-биле делегей чергелиг олимпиадаларга киржип турган болгаш Россия Федерациязының Чаззаа бадылаар тургустунган Россия Федерациязының чынды командаларының кежигүннерин, ортумак профессионал өөредилгенин күрүненин өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай өөредилгенин күрүненин болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге бакалавриата программалары болгаш специалистер белектээр программалар талазы-биле өөредир-биле школачыларның бүтү-россия олимпиадазының, делегей чергелиг олимпиаданың кол угланышкыныг дүүштүр белектелиниң (мергежилниң) угланышкыныгының талазы-биле киреринин шыгалдалары чокка хүлээп алыр. Өөредилге талазы-биле күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлуду таарыштырылганын ажылдап кылыр талазы-биле ажылды боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле доктаадып тургускан чурум езугаар эртирип турар школачылар олимпиадаларының тилекчилерин болгаш шаңналдыг черлерни алганнары ортумак тускай эртемниң күрүненин өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң күрүненин болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге бакалавриата программалары болгаш специалистер белектээр программалары болгаш талазы-биле өөредир кылдыр айтыкан күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының тургусканы чурум езугаар школачылар олимпиадазының чогуур угланышкыныг белекел (мергежилдер) угланышкыныгы аайы-биле хүлээп алыр.

Олимпийжи оюннарның, Пара олимпийжи оюннарның болгаш Сурдо олимпийжи оюннарның чемпионнарын ортумак тускай эртемниң күрүненин өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң күрүненин болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге бакалавриата программалары болгаш специалистер белектээр программалар талазы-биле өөредир кылдыр күш-культура болгаш спорт талазы-биле белекел (мергежилдер) угланышкыныгының аайы-биле хүлээп алыр.

Доктааттыг чурум езугаар, спорт мастеринг кандидатын спортчу разрядын, бир дугаар спортчу разряд азы спорттун шериг-дузалал хевиринин талазы-биле спортчу аттар тывыскан хамаатылар, а ол ышкаш аныктарының болгаш бичи уругларның шериг-патриотчу каттыжышкыныгына белекел эрткен хамаатылар шеригниң тускай өөредилге программаларын боттандырып турар федералдыг күрүненин өөредилге албан черлеринче кирер артык эргелиг болур.

д) 5-ки кезээге «ортумак тускай эртемниң күрүне болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлери» деп сөстөрн «ортумак тускай эртемниң күрүненин өөредилге албан черлери» деп сөстер-биле солур;

е) 6-гы кезектиң ийги абзазын дараа-зында эдилге-биле бижир:

«Бир эвес айткан хамаатылар керээ-биле шериг албанын эртемниң соонда, бир дугаар дээди тускай эртемниң федералдыг күрүненин өөредилге албан черлеринде белекел салбырларында өөренип турар болза, шилчилгенин чурумун болгаш ындыг чурумга дүүштүр көрдүнген, өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылыр талазы-биле ажылды боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының тургускан даңзы-зын, оларның өөредилгезин айткан өөредилге албан черлеринге үндүрген федералдыг бюджеттик акша-хөреңгизи-биле боттандыраар»;

12) 17-ги чүүлдүн 4-кү кезээн дараа-зында эдилге-биле бижир:

«4. Эге нити, кол нити болгаш ортумак (долу) нити билигнин чадаларында өөренип турарларны, өөредилге чылынын түнели-биле бир эртеминде академиктиг өрелиг болза, дараа-зында классче дугуржулга езу-гаар шилчилдер. Өөренип турарлар дараа-зында өөредилге чылынын дургузунда академиктиг өрезин чок кылыр ужурут, өөредилге албан черлери өөренип турарларга ол өрени чок кылыры-биле таарымчалыг байдалды тургузар болгаш ону ой-шаанда чок

кылыры дээш контрольду боттандыраар хүлээлгелиг.

Эге нити болгаш кол нити билиг чадаларында өөренип турарларны, өөредилге чылынын билиг бээр программаларын шингээдип албаан болгаш ийи база оон хөй эртемнерде академиктиг өрелиг азы дараа-зында классче дугуржулга-биле шилчилген болгаш бир эртемде академиктиг өрезин узуткаттынмаан болза, ада-иезинин (хоойлу езугаар төлээлеринин) шийтири-биле катал өөренип кылдыр арттыраар, өөредилге албан черинин чангыс башкының өөредип турары эвээш санныг өөреникчилерлиг, өөредилгези чингелделиг класстарже шилчилдер азы өөредилгени өске хевирлерге алырын уламчылаар.

Ортумак (долу) нити билиг чадазында өөренип турарлар өөредилге чылынын өөредилгенин хүндүскү салбырынга билиг бээр программаларын шингээдип албаан болгаш ийи база оон-даа хөй эртемнерде академиктиг өрелиг азы дараа-зында классче дугуржулга-биле шилчилтирген болгаш бир эртемде академиктиг өрезин узуткаттынмаан болза, өөредилгени өске хевирлерге алырын уламчылаар.

Өөренип турарларны дараа-зында классче шилчилдерин өөредилге албан черинин баштаар органының шийтири-биле боттандыраар»;

13) 19-кү чүүлде:

а) адын дараа-зында эдилге-биле бижир:

«19 чүүл. Нити эртем»;

б) 1-ги кезээниң ийги домаан дараа-зында эдилге-биле бижир:

«Нити эртем ыяал-ла албан болур»;

в) 3-кү кезээнде «кол» деп сөстү ап кааптар, «15» деп саннарны «18» деп саннар-биле солур;

г) 4-кү кезээн күш чок деп санаар;

д) 5-ки кезээнде:

бирги абзацта «өөредилгени башкаар тус чер органының» деп сөстөрн «өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар тус чер бот-башкарылга органының» деп сөстер-биле солур, «кол» деп сөстү ап кааптар;

ийги абзацта «(азы)» деп сөстү ап кааптар;

е) 6-гы кезээниң үшкү абзазында «кол» деп сөстү ап кааптар;

14) 21-ги чүүлдүн 3-кү кезээн дараа-зында эдилге-биле бижир:

«3. Ортумак тускай эртемни ортумак тускай эртемниң өөредилге албан черлеринге болгаш дээди тускай эртемниң өөредилге албан черлеринге ал болур»;

15) 22-ги чүүлдү дараа-зында эдилге-биле бижир:

«22 чүүл. Дээди тускай эртем

1. Дээди тускай эртемниң сорулгалары болза, чогуур денелдин специалистерин белектээр болгаш эде белектээр, кижилерин билин ханыладырынга болгаш калбартырынга негелделерин хандыраар болур.

Дээди тускай эртемниң кижилерин «бакалавр» мергежилин (чадазын) база «специалист» мергежилин (чадазын) чедип алыры-биле белектээр ортумак (долу) нити, ортумак тускай эртемниң баазазынга, а «магистр» мергежилин (чадазын) чедип алыры-биле – бакалавриата баазазынга боттандыраар.

2. Дээди тускай эртемни дээди тускай эртемниң өөредилге албан черлеринге (дээди өөредилге черлеринге) чедип ал болур.

3. Чогуур угланышкыныг ортумак тускай эртемниң кижилер, а ол ышкаш билиинин денелди азы арга-шинээзи бакалавриатаның кызырган азы дүргедеткен программалары-биле дээди тускай эртем чедип алырынга четчир үндезин болуп турар кижилер дээди тускай эртемни ындыг программалар талазы-биле ал болур. Специалистер белектээр-ниң кызырган программалары-биле болгаш магистратуралар программалары-биле дээди тускай эртем чедип алыры болдунмас.

4. Дээди тускай эртемниң дараа-зында өөредилге программалары-биле эртем чедип алырын ийи дугаар дээди тускай эртем чедип алыры кылдыр көрүп турар:

1) бакалаврның дипломун, специалистин дипломун, магистрин дипломун алган кижилерге – бакалавриата программаларының азы специалистер белектээр программалар талазы-биле;

2) специалистин дипломун, магистрин дипломун алган кижилерге – магистратуралар программаларының талазы-биле»;

16) 23-кү чүүлдүн 2-ги кезээн дараа-зында эдилге-биле бижир:

«2. Дээди өөредилге черинин соонда тускай эртемни чогуур чөпшээрелдиг, дээди тускай эртемниң өөредилге албан черлеринде, немелде тускай эртемниң өөредилге албан черлеринде болгаш эртем организацияларында тургузуп турар аспирантурага (адъюнктурага), ординатурага болгаш интернатурага, а ол ышкаш айткан өөредилге албан черлеринде болгаш эртем организацияларында тургузуп турар докторантурага чедип ал болур»;

17) 23.2 чүүлде:

адында «болгаш аттестациялар» деп сөстөрн «ап кааптар; бешки абзацты күжүн

чидирген деп санаар;

18) 25-ки чүүлдү дараа-зында эдилге-биле бижир:

«25 чүүл. Немелде эртем

1. Немелде эртем алыр программаларны болгаш немелде эртемге ачы-дузаларны хамаатыларның, нитилелдин, күрүненин өөредилге эртемниң хереглелдерин бүтү тала-биле хандыраар сорулгалар-биле боттандыраар.

Тускай эртемниң денел бүрүзүнүн иштинге немелде эртемниң кол сорулгалы болза ажылчынның, албан-хаакчызының, специалистин федералдыг күрүненин өөредилге стандарттарын доктаамал сайзырадыры-биле холбаштыр мергежилин үзүктел чок бедидери болур.

2. Немелде эртем алыр программаларга дараа-зында чүүлдерни боттандыраар янзы-бүрү угланышкыныгының өөредилге программалары хамааржыр:

оларның эрге-байдалын тодарадып турар кол өөредилге программаларында дашкаар тускай эртемниң нити өөредилге албан черлеринде болгаш өөредилге албан черлеринде;

немелде эртемниң өөредилге албан черлеринде (мергежилдин бедидер албан черлеринде, курстарда, тускай ориентация төптөринде, хөжүм болгаш уран чурулга школаларында, уран чүүл школаларында, аныяк техниктер станцияларында, аныяк натуралисттер станцияларында болгаш чогуур лицензиялыг өске-даа албан черлеринде);

тускай башкылаашкын ажыл-чорудулга аргазы-биле;

эртем организацияларында»;

19) 26-гы чүүлде:

а) 6-гы кезээниң бирги абзазында «муниципалдыг өөредилге албан черинде» деп сөстерге «программалар талазы-биле» деп сөстөрн немээр;

б) 7-ги кезээн күжүн чидирген деп санаар;

в) 8-ки кезээн дараа-зында эдилге-биле бижир:

«8. Күрүнeden тускай бадыткал документилик, эртемниң база (азы) мергежилниң деңгелинин дугайында күрүнeden үлгерлээн документилеринин бланкалары бар (дээди болгаш дээди өөредилге черлеринин соонда, тускай эртемниң федералдыг өөредилге албан черлеринден болгаш өөредилге албан черлеринден аңгыда) өөредилге албан черлерин хандыраарын организастаарын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы боттандыраар»;

20) 27-ги чүүлдү дараа-зында эдилге-биле бижир:

«27 чүүл. Өөредилге адырында Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Улут Хуралының бүрүн эргелеринге өөредилге талазы-биле хоойлужулганы таарыштыраар хамааржыр.

2. Өөредилге талазы-биле Тыва Республиканың Чаззаа бүрүн эргелеринге дараа-зында чүүлдер хамааржыр:

1) Тыва Республиканың өөредилге албан черлерин федералдыг хоойлужулгага дүүштүр тургузарының, эде организастаарының, чок кылырының болгаш акшаландыраарының чурумун тургузары;

2) национал болгаш республиканың социал-экономикиг, экологтук, культурлук, демографтыг болгаш өске-даа онзагай чүүлдерин өөренип көрбүшаан, эртемни сайзырадырының республика программаларын ажылдап кылыры болгаш боттандыраары;

3) өөредилге адырында бо чүүлде доктааттыг бүрүн эргелерин боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының тургузары;

4) хөйге билигирин болгаш халас школа назыны четтээр, эге нити, кол нити, ортумак (долу) нити эртем, а ол ышкаш нити өөредилге албан черлеринде немелде эртемни чедип алырынга нити өөредилге албан черлеринин ажылдакчыларының шалың төлевиринге чарыгдалдарны, номнарга болгаш өөредилге пособиелеринге, өөредилгенин техниктиг херекселдеринге чарыгдалдарны, чарыгдал кылыр материалдар болгаш ажыл-агый хереглелдерин акшаландыраар кезээге (тус чер бюджеттеринден боттандырып турар бажың-балгат тударынга чарыгдалдардан болгаш коммунал чарыгдалдарында аңгыда) кол нити өөредилге программаларын боттандыраарыга эрге-жок чууга хемчээлге, Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктааттыг нормативтерге дүүштүр, тус чер бюджеттеринге субвенциялар бээринин аргазы-биле хамаатыларның эргелеринин күрүне магадылалдарын хандыраары;

5) кадының байдалы-биле кызыгаарлыг өөреникчилерин, кижизиттирикчилерин тускай (коррекциялыг) өөредилге албан черлеринге, психологтук болгаш педагогтук база эмчинин социал дузазын хереглеп турар уругларның санаторлук хевиринин кадыкшыгга өөредилге албан черлеринге,

ажык болгаш хааглыг хевиринин тускай өөредилге болгаш кижизидилгелиг албан черлеринде өскүс уругларның болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларның өөредилге албан черлеринге (даңзызын Россия Федерациязының Чаззаа бадылаар федералдыг өөредилге албан черлеринге алыр эртемден аңгыда) кол нити өөредилге программаларының талазы-биле школа назыны четтээр, эге нити, кол нити, ортумак (долу) нити билигнин чедингир болгаш халаска бээрин Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктааттыг нормативтерге дүүштүр организастаары;

б) эге, ортумак болгаш немелде эртемни уругларга республика чергелиг албан черлеринге бээрин организастаары;

7) эге, ортумак болгаш немелде тускай эртемни бээрин организастаары (даңзызын Россия Федерациязының Чаззаа бадылаар федералдыг өөредилге албан черлеринге алыр эртемден аңгыда);

8) Тыва Республиканың өөредилге албан черлерин тургузары, эде организастаары болгаш дүжүрери (дээди өөредилге черлерин тургузарында аңгыда), а ол ышкаш өөредилге албан черлеринге чөпшээрел бижик бээр болгаш күрүнeden чөпшээреди (лицензиялаары болгаш күрүнeden чөпшээреди Россия Федерациязының баш билип харылаар айтырыгларынга хамааржыр өөредилге албан черлеринден аңгыда);

9) кол нити болгаш ортумак (долу) нити билигнин өөредилге программаларын шингээдип алган өөреникчилерге, оон иштинде доктааттыг чурум езугаар чангыс аай күрүне экзаменниң киржикчилеринин экзамен ажылдарын хынаанын киргени-биле чангыс аай күрүне экзаменниң хевиринге күрүнениң (түнел) аттестациязын хандыраары болгаш эртерери, чангыс аай күрүне экзаменниң киржикчилеринин дугайында база чангыс аай күрүне экзаменниң түнелдеринин дугайында Тыва Республиканың медээлер баазазын тургузары болгаш башкаары;

10) өөредилгеге чарыгдалдар кезээнге Тыва Республиканың республика бюджетин тургузары;

11) Тыва Республиканың өөредилгезин акшаландыраарының нормативтерин доктаадыры;

12) Тыва Республиканың эргелелинде турар өөредилге албан черлеринге, федералдыг негелделерге немештир өөредилге албан черлеринге тудуг хемчээлдерин болгаш дүрүмнеринин, санитарлыг хемчээлдер, өөреникчилеринин, кижизиттирикчилеринин кадыын камгалаар кезээнге өөредилге чорудуунун болгаш өөренип бажың-балгаттарын дериг-херекселин тургузары;

13) өөредилге албан черлеринин боттарының бүрүн эргелеринин иштинге медээ-биле хандырылганын, нити билигнин өөредилге албан черлеринде күрүнeden тускай бадыткал документилик болгаш өөредилге программаларын боттандырып турар, өөредилге чорудуунга ажыглаар кылдыр сүмелээр азы чөпшээрээр өөредилге номнарының федералдыг даңзызынга дүүштүр номнар-биле болгаш ындыг өөредилге албан черлеринге өөредилге чорудуунга ажыглаары-биле чөпшээрээр өөредилге номнары-биле хандыраарын организастаары;

14) Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринин болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринин башкы ажылдакчыларының белектелин, билин бедидерин, мергежилин улгаттыраарын болгаш аттестациязын эртерерин организастаары;

15) өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужулганын сагыры, өнчү хевиринден хамаарылга чокка федералдыг күрүненин өөредилге стандарттарының болгаш өөредилге албан черлеринин федералдыг күрүне негелделеринин күүсел-дези дээш (лицензиялаарын болгаш күрүнeden чөпшээрээр күрүне эрге-чагырга-зының федералдыг органы боттандыраар өөредилге албан черлеринден аңгыда), а ол ышкаш өөредилге талазы-биле тус чер бот-башкарылга органының ажыл-чорудулгазы дээш хайгааралы болгаш контроль;

16) бодунуң бүрүн эргезинин иштинге нормативтиг документилерин парлап үндүрер.

3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының муниципалдыг өөредилге албан черлеринге аш-чем организастаарының талазы-биле хемчеглерин немелде акшаландыраар эргелиг болур.

21) 28-ки чүүлдү дараа-зында эдилге-биле бижир:

«28 чүүл. Өөредилге адырында удуртулганы боттандырып турар органнар

1. Өөредилге адырында күрүне башкарылганы Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органы боттарының бүрүн эргелеринин иштинге боттандыраар.

Өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынга өөредилге талазы-биле федералдыг хоойлужулга-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазы-биле доктааттыг

хүлээлгелерни боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, а ол ышкаш эргелелинде өөредилге албан черлери кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары хамааржыр.

2. Муниципалдыг районнарга болгаш хоорай округтарга өөредилге адырында башкарылганы тус чер бот-башкарылганын чогуур органнары боттандыра.

3. Өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазын болгаш (азы) өөредилге албан черлериниң уставын өөредилге албан черлери хажыткан таварылгада, өөредилге адырында күрүне башкарылганын боттандырып турар органнар боттарының бүрүн эргелериниң иштинге ол чурум хажыдышкынын чайладырының дугайында бижикти кирирер.;

22) 29-ку чүүлдү күш чок деп санаар;

23) 31-ги чүүлдү 1-ги кезээнде:

а) 2-ги пунктта «уругларга» деп сөстүн соонга «(уругларга республика чергелиг албан черлеринге немелде эртем бээринден аңгыда)» деп сөстөрнү немээр;

б) 5-ки пунктта «кол нийти» деп сөстөрнү «эге нийти, кол нийти болгаш ортумак (долу) нийти» деп сөстөр-биле солур;

в) 6-гы пунктуну күш чок болган деп санаар;

24) 32-ги чүүлдү 2-ги кезээнде:

а) иштиги «д» пунктунуң ийги абзаында «өөредилгени удурттур (төп) күрүне органы» деп сөстөрнү «өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылдыр талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырга органы» деп сөстөр-биле солур;

б) иштиги «е» пунктта «нийти эртемниң күрүнениң өөредилге стандартының өөредилге албан чериниң кезээн» деп сөстөрнү ап кааптар;

в) иштиги «ж» пунктта «өөредилге курстарының болгаш эртемнериниң» деп сөстөрнү «өөредилге курстарының, эт-херекселдериниң, эртемнериниң (модульдар)» деп сөстөр-биле солур;

г) иштиги «п» пунктта «аккредитация дугайында» деп сөстөрнү «күрүнeden тускай бадыткал документ дугайында» деп сөстөр-биле солур;

д) иштиги «ф» пунктта «организацияларының» деп сөстүн соонга «каттыжышкыннарының» деп сөстү немээр;

е) иштиги «х» пунктта «таарыштыры» деп сөстү «дүүштүрери» деп сөс-биле солур, «организацияларының» деп сөстүн соонга «каттыжышкыннарының» деп сөстү немээр;

ж) иштиги «ц» пунктуну дараазында эдилге-биле бижир:

«ц» нийти эртемниң өөредилге албан черлеринге өөредилге чорудуунга ажыг-лаарын сүмелзэн азы чөпшээрзэн, күрүнeden тускай бадыткал документилиг болгаш өөредилге программаларын боттандырып турар өөредилге номнарының федералдыг даңзызы-биле бадылаанынга дүүштүр өөредилге номнарының даңзызын, а ол ышкаш ындыг өөредилге албан черлеринге өөредилге чорудуунга ажыг-лаар кылдыр чөпшээрзэн өөредилге номнарын тодарып тургузар.;

25) 33-ку чүүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижир: «33 чүүл. Өөредилге албан черлерин тургузарының болгаш өөредилге ажыл-чорудулгазын чурумчударының чуруму»;

б) 4-ку кезээнге «өөредилге башкара күрүне органы» деп сөстөрнү «өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар орган» деп сөстөр-биле солур;

в) 7-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«7. Өөредилге ажыл-чорудулгазын чорудар эргениң лицензиязын (чөпшээрелин) өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы эксперт комиссиязының түңнелин үндениниге бээр. Шажын организацияларының (каттыжышкыннарының) өөредилге албан черлеринге өөредилге ажыл-чорудулгазын башкара эргениң лицензиязын чогуур шажын-чүдүлгениң удуртулгазының киригени-биле бээр.;

г) Эксперт комиссиязын өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы өөредилге албан чериниң тургузукчузунуң азы эртем организациязының билдириникин езугаар тургузар болгаш ооң ажылын ай хуусаада чорудар. Эксперт комиссиязынче күүсекчи эрге-чагырга органнарының, девискээринде өөредилге албан чери туруп турар тус чер бот-башкарылга органын төлээлери, өөредилге албан черле-

риниң, эртем организацияларының төлээлери, өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылдыр талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының доктаатканы чурум езугаар чогуур белекелди эрткен кижилерин аразындан эксперттер кирир.;

д) 9-ку кезээнде: бирги абзацтың ийги домаан дараазында эдилге-биле бижир:

«Экспертизаны өөредилге программаларының деңгелин болгаш угланышкыннарын өөренип көрүшкөн, чорудар.;

ийги абзацта «бир эвес федералдыг хоойлу-биле өске чүүл доктааттынмаан болза, өөредилге башкарылганының федералдыг (төп) күрүне органы» деп сөстөрнү «өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылдыр талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы» деп сөстөр-биле солур;

е) 12-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«12. Өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга берип турар лицензияга дараазында чүлдери айтыр:

1) өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының адын болгаш турар черин, өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга эрге берип турар өөредилге программаларының даңзызын, деңгелин, угланышкыннарын болгаш оларны шынгаздып алырының нормативтиг хуусааларын;

2) өөредилге албан черлериниң азы эртем организацияларының салбырларының аттарын болгаш турар черлерин, өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга эрге берип турар салбырларының өөредилге программаларының даңзызын, деңгелин, угланышкыннарын болгаш оларны шынгаздып алырының нормативтиг хуусааларын;

3) өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга доктааткан хыналда нормативтери болгаш өөреникчилериниң, кижизиттирикчилериниң эң ындыкы саны база салбыр бүрүзүнүң ажылдаар хуусаазының чөпшээрели.;

ж) 13-ку кезекти дараазында эдилге-биле бижир:

«13. Экспертиза түңнелдериниң талазы-биле багай кылдыр бердинген түңнел база аңаа үндизилеттинген өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга лицензия бээринге ойталаашкыны тургузукчу судка кириген бооп болур.;

з) 14-ку кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«14. Өөредилге албан черлериниң азы эртем организациязының өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазын күүсеткени дээр лицензияда көрдүнгөн негелделерин болгаш хайгааралды сагыры дээр контрольду өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, лицензия берген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы хандыра. Бир эвес ол негелделер азы өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазы хажыттынган таварылгада, айтыкан күүсекчи эрге-чагырга органы өөредилге албан черинге азы эртем организациязынче илереттинген чурум үрзешкиннерин чайладырының дугайында ыяп-ла күүседир-биле бижикти чорудар болгаш ону күүседириниң хуусаазын доктаадыр.

Айтышкыны күүсетпэн таварылгада, өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, лицензия берген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы лицензияны күштүг болурун долзу-биле азы чамдык өөредилге программаларының талазы-биле өөредилге ажыл-чорудулгазын башкара кезээнге, илереттинген чурум үрзешкиннерин чайладырының хуусаазын айтыпшаан, түр када соксадыр.

Бир эвес доктааттынган хуусаада хажыдышкыннар чайлаттынмаан болза, лицензияны күш чок болдура. Лицензияны күш чок болдураының дугайында шийтпирни лицензия берген өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы хүлээп алыр болгаш судка удурланган бооп болур.;

и) 17-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«17. Өөредилге албан черинге берген күрүнениң тускай бадыткал документизиниң дугайында херечилел (школа назыны четпэн өөредилге албан черинден, уругларның

немелде билиниң өөредилге албан черинден аңгыда) ооң күрүне эрге-байдалын, өөредилге программаларын боттандырып таарыштырылганын деңгелин, доозукчуларны өөредириниң болгаш белектериниң шынары федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына азы федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарын бадыткап турар, күрүне аккредитациязын эрткен, өөредилге программаларының талазы-биле өөредилгени чедишкенин дооскан кижилерге чогуур эртемниң болгаш (азы) чогуур мергежилиниң дугайында күрүнeden үлегерлээн документилер бээр эргени берип турар.

Школа назыны четпэн өөредилге албан черинге азы уругларның немелде эртем чеди алыры-биле өөредилге албан черинге берген күрүнениң тускай бадыткал документизиниң дугайында херечилел ындыг өөредилге албан чериниң күрүне эрге-байдалын, оларның боттандырып турары өөредилге программаларының деңгелин болгаш угланышкынын бадыткап турар.

Эртем организациязынга берген күрүнениң тускай бадыткал документизиниң дугайында херечилел ол организацияның боттандырып турары өөредилге программаларының деңгелин, доозукчуларны өөредириниң болгаш белектелиниң шынары федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарын, күрүне аккредитациязын эрткен өөредилге программаларының талазы-биле өөредилгени чедишкенин дооскан кижилерге чогуур эртемниң болгаш (азы) чогуур мергежилиниң дугайында күрүнeden үлегерлээн документилерни бээр эргени берип турар.

Күрүне аккредитациязының дугайында херечилелди 5 чыл хуусаада бээр.;

к) 18-ки кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«18. Өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының күрүне аккредитациязын өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының тургузукчу-биле (тургузукчулар) дугуржугла езугаар бижээн билдиринишкенин барымдаалап чорудар.

Өөредилге албан чериниң күрүнeden тускай бадыткал берген документизинче (школа назыны четпэн өөредилге албан черинден, уругларны немелде өөредир өөредилге албан черинден аңгыда) доозукчуларны өөредириниң болгаш белектелиниң шынары федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына азы федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарының экспертизаны, а ол ышкаш өөредилге албан чериниң ажыл-чорудулгазының, ооң хевирин тодарадырынга эргежок чугула, көргүзүлери кирип турар.

Школа назыны четпэн өөредилге албан чериниң азы уругларның немелде өөредилге албан чериниң күрүнeden тускай бадыткал берген документизинче чогуур деңгелди болгаш угланышкынын өөредилге программаларын боттандырып турарының экспертизаны, а ол ышкаш ындыг өөредилге албан чериниң ажыл-чорудулгазының, ооң хевирин болгаш категориязын тодарадырынга эргежок чугула көргүзүлери кирип турар.

Өөредилге албан чериниң ажыл-чорудулгазының көргүзүлериң даңзызын, ооң хевирин болгаш категориязын тодарадырынга эргежок чугула болгаш ооң салбырларының ажыл-чорудулгазының көргүзүлери өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылдыр талазы-биле ажылды боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы бадылаар.

Эртем организациязының күрүне аккредитациязынче ындыг эртем организациязының доозукчуларын өөредириниң болгаш белектелиниң шынары федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарының экспертизаны кирип турар.

Экспертизаны өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының тургусканы күрүне аккредитациязының талазы-биле комиссия чорудар. Ол комиссияның составынче өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажылдап кылдыр талазы-биле ажылды боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының доктаатканы чурум езугаар чогуур белекелди эрткен кижилериниң аразындан эксперттер кирип турар.

Өөредилге албан черлериниң азы эртем организацияларының күрүне аккредитациязын күүсекчи эрге-чагырга органнарының, өөредилге албан черлериниң, эртем организацияларының болгаш өөредилге та-

лазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырып турар хөй-ниити каттыжышкыннарының төлээлерин кириштирбишаан, а тускай эртемниң өөредилге албан черлеринге өөренип турарларның болгаш ажыл берикчилериниң каттыжышкынының төлээлерин кириштирип тургаш чорудар.

Өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының бир дугаар күрүне аккредитациязын өөренип турарларның түңнел аттестациязының чадазындан эртелетпейн эрттирип болур.

Эге ниити, кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгенин өөредилге албан чериниң күрүне аккредитациязын өөредилге чадазының аайы-биле – эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити өөредилге деп, чада аайы-биле эрттирип болур.

Мурнунда болган өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының оларга чаа өөредилге программаларының талазы-биле күрүне аккредитациязын ындыг өөредилге албан чериниң азы ындыг эртем организациязының доозукчуларын өөредириниң болгаш белектелиниң шынары айтыкан өөредилге программаларына федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына азы федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарының экспертизаның үндениниге чорудар.

Күрүне аккредитациялыг өөредилге албан чери азы эртем организациязы беш чылда бирден эвээш эвес катал күрүне аккредитациязын эртер.

Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы күрүне аккредитациязының талазы-биле комиссияның түңнелинче үндизилеп алгаш, өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга күрүне аккредитациязын долзу-биле азы чамдык өөредилге программаларының талазы-биле хандырабайн баар эргелиг.

Күрүне аккредитациязын эрттиреринге чарыгдалдарны өөредилге албан чери азы эртем организациязы төлээр.;

л) 19-22-ги кезектерни күш чок болган деп санаар;

м) 23-ку кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга күрүне аккредитациязын ооң дугайында берген херечилелин күш чок болдуруп болур азы өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының күрүне аккредитациязын долзу-биле азы чамдык өөредилге программаларының талазы-биле дараазында таварылгаларда казып кааптып болур.

1) өөренип турарларны өөредириниң болгаш белектериниң шынары чогуур федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына азы федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарын, чок-ла болза боттандырып турары өөредилге программалары оларның деңгелинге болгаш угланышкынынга дүүшпейн турарын чайладырының дугайында бижикти күүсетпэн;

2) өөредилге албан черлериниң оларның ажыл-чорудулгазының доктаадып тургускан көргүзүлгелерин, ооң хевирин болгаш категориязын тодарадырынга эргежок чугула, хажытканын чайладырының дугайында бижикти күүсетпэн;

3) өөредилге албан чериниң азы эртем организациязының өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазын хажыткан, чогуур эртемниң болгаш (азы) чогуур мергежилниң дугайында күрүнениң үлегерлээн документилерин шын эвес берген, азы өөренип турарларның өске-даа эргелерин болгаш хосталгаларын үрзэн таварылгада;

4) лицензияны күш чок болдурганда.;

н) дараазында уткалыг 23.1 кезекти немээр:

«23.1. Өөредилге албан черинге азы эртем организациязынга күрүне аккредитациязын бээринден ойталаанын, оларның күрүне аккредитациязын хавырганын алыр дээр суд-биле ораалдажып болур.

Тургузукчу-биле дугуржугла езугаар өөредилге албан чери азы эртем организациязы ийи дугаар күрүне аккредитациязының дугайында билдиринишкенин, оларга ону ойталаан азы хавырганының соонда, бир чылдан эрте эвэсте кирип болур эргелиг.

о) 24-ку кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«24. Өөредилге албан черлериниң салбырларының азы эртем организацияларының салбырларының өөредилге ажыл-чорудулгазын чөпшээрзэрин өөредилге албан черлеринге азы эртем организацияларынга өөредилге дугайында Россия Федерация-

зының Хоойлузу-биле доктааттыг чурум езугаар боттандырар. Өөредилге албан черлериниң азы эртем организацияларының салбырларының күрүне аккредитациязын ындыг салбырларга өөренип турган доозукчуларның өөредилгезиниң болгаш белеткелениң шынары федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына азы федералдыг күрүне негелделеринге дүгжүп турарын доктаадыр экспертизаның үндезининге аңгы структурлуг кезектер болуп турар өөредилге албан черлериниң азы эртем организацияларының составына чорудар. Өөредилге албан черлериниң салбырларының ажил-чорудулгазының көргүзүлгери ындыг өөредилге албан черлериниң күрүне аккредитациязына өөренип көрдүнер.;

26) 37-ги чүүлү дараазында эдилге-биле бижири:

«37 чүүл. Өөредилгениң шынарының күрүне контролю»

1. Өөредилгениң шынарының күрүне контролюн өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырга органы федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы аккредитациялыг өөредилге албан черлериниң доозукчуларының күрүне (түннел) аттестациязының хевиринге, а ол ышкаш өөреникчилериниң өөредилгезиниң болгаш белеткелениң шынарын, аккредитациялыг өөредилге албан черлеринде азы эртем организацияларында болгаш оларның салбырларында боттандырып турар өөредилге программаларының деңгелиниң болгаш угланышкынарына хынаарының планның база пландан дашкаар хевиринге боттандырар.

Чаңгыс өөредилге албан черинге азы ооң салбырына, азы чаңгыс эртем организациязына азы ооң салбырына хамаарыштыр план езугаар хыналданы ийи чылда бирээден хөй эвес катап чоруткан бооп болур.

Өөренип турарларның өөредилгезиниң болгаш белеткелениң шынарын, аккредитациялыг өөредилге албан черлеринде азы оларның салбырларында, азы эртем организацияларында болгаш оларның салбырларында боттандырып турар өөредилге программаларының деңгелиниң болгаш угланышкынарының пландан дашкаар хыналдазын чорударының үндезиннери болза, күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, организацияларының болгаш хамаатыларының бижиктери, билдиришкенин боттандырар.

2. Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы, бир эвес бо чүүлүн 1-ги кезээнде айыткан өөреникчилерниң өөредилгези болгаш белеткелениң шынары федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына, федералдыг күрүне негелделеринге база федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр доктаадып тургускан өөредилге стандарттарына болгаш негелделеринге боттандырып турары өөредилге программалары оларның деңгелине болгаш угланышкынына дүүшпейн турарын хыналда түннелинде илереткен таварылгада, өөредилге албан черинче азы эртем организациязынче база оларның тургузукчуларынче дүүшпейн турар чүүлдерни чайладырының дугайында күүседири албан ужурулг бижикти чорудуп болур.

3. Айтышкыны ыяап-ла күүседири-биле өөредилге албан черинче чорударының дугайында айтырыгны өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы сайгарып көөрүнүн үндезиннери дараазында база бооп болур:

1) өөреникчилерниң ада-иелериниң (хоойлу езугаар төлээлериниң) ниити хуралының шийтири, ниити билиг программаларын боттандырып турар өөредилге албан черлеринге хамаарыштыр, азы уругларны немелде эртемге өөредир өөредилге албан черлеринге хамаарыштыр - күрүне эрге-чагырга органының азы ол албан чериниң турар девискээринде тус чер бот-башкарылга органының билдиришкени;

2) өөреникчилерниң ниити хуралының шийтири, тускай өөредилге программаларын боттандырып турар өөредилге албан черлеринге хамаарыштыр - күрүне эрге-чагырга органының азы ол өөредилге албан чериниң турар девискээринде тус чер бот-башкарылга органының билдиришкени, чонну ажилга хаара тудар төптүн бижи.

4. Айтышкыны ыяап-ла күүседири-биле өөредилге албан черинче база ооң тургузукчуларче (тургузукчулары) чорударының дугайында азы ындыг айтышкыны чорударының дугайында бо чүүлүн 3-кү

кезээнде айыткан билдиришкени ээлериниң негелделеринден ойталаарының дугайында шийтири өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы хүлээп алып болгаш билдиришкени ээлеринге бир ай хуусаада дыңнадыр. Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының, азы өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының ындыг айтышкыны чорударында ойталаанын суд-биле шийтирлеп болур.

5. Өөредилге адырында контрольду болгаш хайгааралды боттандырының чурумун Россия Федерациязының Чазза тургузар.;

27) 38-ки чүүлүн 1-ги кезээниң ийги абзазында «хуусаа чокка халас ажылгаары» деп сөстөрни «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттыг чурум езугаар» деп сөстөр-биле солугу;

28) 40-ки чүүлүн 2-ги кезээнде:

а) бирги абзацтың ийги домаанда «болгаш өөредилге албан чериниң категориялары» деп сөстөрнү соонга «, өөредилге программаларының деңгелине» деп сөстөрнү немээр;

б) ийги абзацта «өөредилге башкаар органнар» деп сөстөрнү «өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар органнар» деп сөстөр-биле солугу;

29) 41-ки чүүлүн бирги кезээнде «күрүнениң өөредилге стандартының федералдыг компонентизин Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге боттандырыр» деп сөстөрнү «федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр доктаадып турар федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын, өөредилге стандартын федералдыг күрүнениң өөредилге албан черлеринге болгаш Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге боттандырыр» деп сөстөр-биле солугу;

30) 44-кү чүүлде:

а) 1-ги кезээнде «чогуур өөредилге программаларының болгаш күрүнениң өөредилге стандарттарының кызыгаарында дашкаар» деп сөстөрнү «чогуур өөредилге программалары-биле болгаш федералдыг күрүнениң өөредилге стандарты-биле, а ол ышкаш федералдыг хоойлужудулга дүүштүр доктаадып турар өөредилге стандарттары-биле көрдүмээн» деп сөстөр-биле солугу;

б) 3-кү кезээнде «тургузукчунуң айыткан ажил-чорудулгазына суд чуруму-биле хомудалды кириер» деп сөстөрнү «тургузукчунуң айыткан ажил-чорудулгазы дээш судка удур болур» деп сөстөр-биле солугу;

31) 45-ки чүүлде:

а) 1-ги кезээнде «күрүнениң өөредилге стандарттарының иштинге» деп сөстөрнү «федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының азы федералдыг күрүне негелделериниң иштинге» деп сөстөр-биле солугу;

б) 3-кү кезээнде:

«өөредилге дээш төлевирлер», деп сөстөрнү соонга «өөредилге албан чериниң ажилын түр када соксаткан азы лицензиязын күш чок болдурган, чок-ла болза өөредилге албан чериниң күрүне аккредитациязын хавырган, азы болза ажил-чорудулгазын соксаткан таварылгада, өөредилге албан чериниң магадылалдары болгаш харысалгазы» деп сөстөрнү немээр.;

32) 48-ки чүүлде:

а) 1-ги кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«1. Тыва Республика өөредилге адырында башкарылганы боттандырып турар чогуур күүсекчи эрге-чагырга органнарының адында күрүнениң азы муниципалдыг өөредилге албан черлериниң доозукчуларны белеткээни шынар чок болган таварылгада, ол өөредилге албан черинге ол доозукчуларның билини өске өөредилге албан черлеринге бедидери-биле немелде чарыгдалдарны төлээр талазы-биле негелдени кириер эргелиг.;

б) 2-ги кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«2. Негелде кириериниң үндезиннери болза, өөредилге албан чериниң күрүне аккредитациязын ажилын түр када соксадыры азы ооң күрүне аккредитациязын хавыраы болур.;

33) 49-кү чүүлде:

а) 3-кү кезээнде «күрүне аккредитациялыг өөредилге албан черлеринде доктааттыг чурум езугаар» деп сөстөрнү «чогуур хевирниң аккредитациялыг өөредилге албан черлеринде экстернат хевиринге» деп сөстөр-биле солугу;

б) 4-кү кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«4. Бүгү өөредилге албан черлеринде өөренип турарлар федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына, федералдыг

күрүне негелделеринге болгаш стандарттарына болгаш негелделеринге дүүштүр эртем чедип алып, ол стандарттарның иштинде тускай өөредилге планының талазы-биле өөренип, өөредилгениң дүгдеткен курузунга, библиотекаларның медээ курлавырларын халас ажылгаар, немелде (ооң иштинде төлевирлиг) өөредилге ачы-дузаларын алып, өөредилге албан чериниң башкарылгазына киржир, бодунуң төлөптүг чоруунга хүндүткелдиг болур, чүдүүр-чүдүвениң хостуунга, медээлерге, бодунуң санал-оналын болгаш бүзүрелин хостуг илеридир эргелиг болур.

Федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының, федералдыг күрүне негелделериниң доктааткан өөредилге стандарттарының болгаш негелделериниң иштинге тускай өөредилге планнарының талазы-биле хамаатыларны өөредири база өөренип турарларның өөредилге албан чериниң удуртулгасына киржириниң хевирин ол өөредилге албан чериниң уставы-биле чурумчудуп тургузар.;

в) 5-ки кезээнде «күрүнениң болгаш күрүнени эвес өөредилге албан черлери» деп сөстөрнү «оларның организастыг хоойлудурум хевиринден хамаарылга чокка өөредилге албан черлери» деп сөстөр-биле солугу;

г) 7-ги кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«Россия Федерациязының хамаатылары бир дугаар халас эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити, эге тускай эртемни болгаш конкурс үндезининге ортумак тускай, дээди тускай болгаш дээди өөредилге чериниң соонда тускай эртемни күрүнениң азы муниципалдыг өөредилге албан черлеринге федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының, федералдыг күрүне негелделериниң болгаш өөредилге стандарттарының болгаш негелделериниң иштинге алып эргелиг.

Россия Федерациязының хамаатылары доктааттыг чурум езугаар күрүнениң чонну ажилга хаара тудар албанының чорутканы-биле халас тускай эртемни, бир эвес мергежилниң аайы-биле ажилдаар аргазын чидирген, аараан болгаш (азы) инвалид болган таварылгада, өске-даа Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн таварылгаларда, чаңгыс эвес катап алып эргелиг.;

д) 8-ки кезээнде «күш-ажыл ажил-чорудулгазында үзүктелешкен чокка» деп сөстөрнү «хүндүскү - бот-өөредилге (кежээки) база бот-өөредилге хевиринге» деп сөстөр-биле, «доктааттыг күш-ажыл-биле» деп сөстөрнү «доктаадып турар» деп сөстөр-биле солугу;

е) 9-кү кезээниң ийги, үшкү, дөрткү абзацтарын күш чок болган деп санаар;

ж) 10-гу кезээнде:

үшкү абзацта «өөреникчилер» деп сөстү «өөренип турарлар, кижизиттирикчилер» деп сөстөр-биле, «Тыва Республиканың Чазза-биле» деп сөстөрнү «Чазза» деп сөс-биле солугу;

з) 12-ги кезээнде:

«кол» деп сөстү ап кааптар; дараазында уткалыг абзацты немээр; «Каразыттырып турар болгаш буруудаттырып турар, кадат адаанда, администрацияның болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының таңныыл адаанга тудар черинде турар назы четпээннерге бот-өөредилге-биле өөренип байдалдарны тургузар.;

и) 13-кү кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«13. Күрүне эрге-чагырга органнары болгаш тус чер бот-башкарылга органнары салым-чаяанныг уругларга, элээдилерге болгаш аныяктарга дээди категорияның чаңгыс аай хевирлиг өөредилге албан черин тургузуп болур.

Айыткан өөредилге албан черлеринге

«Тыва Республиканың девискээринге этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрериниң болгаш садып-саарарының күрүне башкарылганының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де чүүлүг деп көргөн

1 чүүл

2006 чылдың июнь 29-та № 1883 УХ-1 «Тыва Республиканың девискээринге этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрериниң болгаш садып-саарарының күрүне башкарылганының дугайында» («Тувинская правда», 2006 чылдың август 2-де; «Шын», 2006 чылдың июль 27-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 3-кү чүүлүн 7-ги пунктузун күжүн чидирген деп санаар;

2) 7-ги чүүлүн 3-кү кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«3. Тыва Республиканың девискээринге

ындыг уругларны, элээдилерни болгаш аныяк кижилерни шилириниң категориязын тургузукчу тодарадыр болгаш ону хөй-ниитиниң кичээнгейинге чедирер.;

к) 18-ки кезээнде дараазында эдилге-биле бижири:

«18. Ниити өөредилге албан чери азы күрүне аккредитациялыг эге тускай эртемниң өөредилге албан чери ажил-чорудулгазын соксаткан таварылгада, а ол ышкаш чогуур лицензиязын күш чок болдурган таварылгада, ындыг өөредилге албан чериниң тургузукчузу (тургузукчулары) өөренип турарларны, кижизиттирикчилерни оларның ада-иелериниң (хоойлу езугаар төлээлериниң) чөпшээрели-биле чогуур хевирниң өске өөредилге албан черинге шилчидерин организастаар.

Ортумак тускай болгаш дээди тускай эртемниң хамааты күрүнениң азы муниципалдыг өөредилге албан чери ажил-чорудулгазын соксаткан таварылгада, а ол ышкаш чогуур лицензиязын күш чок болдурган таварылгада, ындыг өөредилге албан чериниң тургузукчузу (тургузукчулары) өөренип турарларның чөпшээрели-биле оларны чогуур хевирниң өске өөредилге албан черинче шилчидерин хандырар.

Бо кезээнде айыткан шилчидилгени боттандырының чурумун болгаш негелделерин өөредилге адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажилдап кылыр талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы тургузар.;

34) 50-ги чүүлде:

1-ги кезээниң ийги абзазында «Өөредилге ажилы» деп сөстөрнү соонга «, ооң иштинде өөредилгеден дашкаар ажил» деп сөстөрнү немээр;

4-кү кезээнде «Эмчи хандырылганы» деп сөстөргө «өөренип турарларның, кижизиттирикчилерниң» деп сөстөрнү немээр;

35) 51-ги чүүлде:

а) 1-ги кезээнде:

бирги абзазында «кол» деп сөстү ап кааптар, «өөредилгениң хевирлери» деп сөстөрнү «билиг алырының хевирлери» деп сөстөр-биле солугу;

б) 4-кү кезээнде «кол» деп сөстү ап кааптар;

в) 5-ки кезээнде «кээп турарларның» деп сөстөргө «күрүнениң болгаш» деп сөстөрнү немээр;

36) 54-кү чүүлүн 2-ги кезээнде дараазында уткалыг домакты немээр:

«Ниити билигнн өөредилге албан черлеринге өөредилге программаларын боттандырып турар болгаш күрүне аккредитациялыг өөредилге чорудуунга ажылгаар номнарының, өөредилге номнарының шилилгезин тодаргай өөредилге албан чериниң кириген номнарының болгаш өөредилге номнарының даңзызына дүүштүр боттандырар.;

37) 56-гы чүүлде:

а) 2-ги кезээнде «Өөредилге удуртур органнар» деп сөстөрнү «Өөредилге адырында удуртулганы боттандырып турар органнар» деп сөстөр-биле солугу;

б) 3-кү кезээнде «Өөредилге удуртур органнар-биле» деп сөстөрнү «өөредилге адырында удуртулганы боттандырып турар органнар-биле» деп сөстөр-биле солугу;

в) 5-ки кезээнде «өөредилге удуртур органнар-биле» деп сөстөрнү «өөредилге адырында удуртулганы боттандырып турар органнар-биле» деп сөстөр-биле солугу.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай № 814 УХ-11 2008 чылдың июль 4.

арага продукциязын үүрмектеп (чаңгыстап) садарын организациялар (хөй-ниитиниң чөмөнчилге организацияларында аңгыда) эге капиталыны (эге фондузунуң) 100 муң рубльден эвээш эвес төлевирлери барда боттандырар эргелиг.;

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай № 820 УХ-11 2008 чылдың июль 4.

«Наадым-2008-ке» уткуштур

АМ-ДАА БОЛЗА, МАЛЧЫННАП КӨРЗЕ...

Июль 26-да Кызыл кожуунун Эрбек сумузуна көдээ ишчилерниң биче Наадымы болган. Бо сумуда 1015 чурттакчы, малчын коданнар-биле каттай 223 өреге бар. 1633 бода малдың, 840-и саар инек, 4216 өшкү, 4353 хой, 188 аът, 275 хаван, 3 элчиген, 77 сарлык сумуда бүртүктүнген. Албан черлеринден школа, эмнелге пунктузу, уруглар сады, почта салбыры, «Сайыр» ККБ, Культура бажыңы, библиотека бар. Чурттакчы чон хуузуна 37 га черде картофельди, 12 га черде ногаа аймаан тараан.

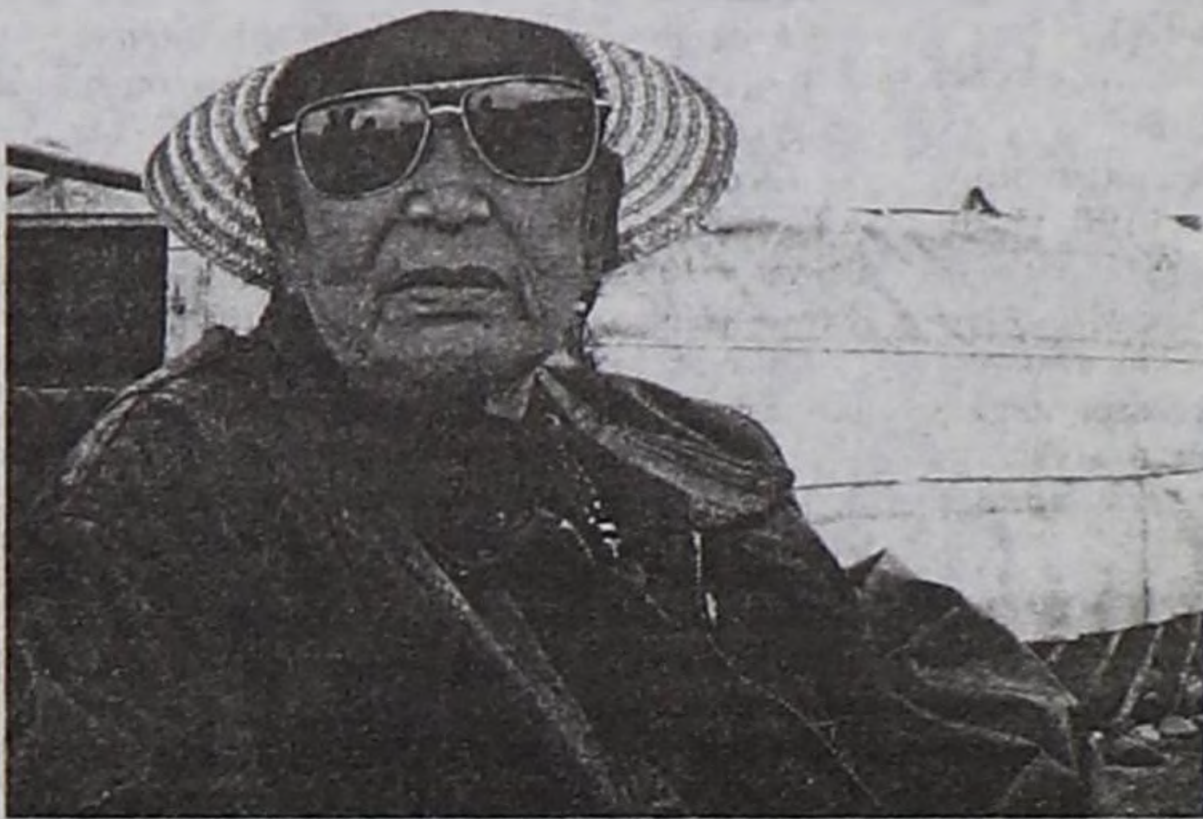
Биче Наадымны Эрбек суму чагыргазының баштыңы Вячеслав Демьянович Сундуй ажыткан.

— Экии, хүндүлүг көдээ ишчилер, ээрбекчилер болгаш сумунуң аалчылары! Силер бүгүдөгү суму чагыргазының мурнундан изиг байырны чедирип тур мен. Эрбек суур шаандан бээр мал ажил-агыйлыг, шээр малдың саны 40-50 муң чедип турган чер болгай. Амгы үеде хуу чоннуң малы аажок өзүп, саар инектерниң бажы 800 ажып турар. Сумуда турар хой ажилдыг күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези «Сайыр» күш-ажылчы көргүзүглериниң аайы-биле Кызыл кожуунда ийги черде турар. Республиканың «Муңчулар» клубунда сумунуң чурттакчызы Алаш-оол Монгуш кирип турар. Ийи кижини ынаар чоокшулап олурар көргүзүглерлиг. Ынчангаш силер бүгүдөгү база катап көдээ ишчилерниң байырлалы-биле байыр чедирбишаан, ажил-агыйыңарга чедишкениңерни, каң дег кадыкшылды күзөдүм — деп, Вячеслав Демьянович чугаалады.

«Сайыр» ККБ директору Василий Төгүс-оолович Ооржак бүдүрүлгениң мурнакчылары: Экер-оол Ондар, Владислав Дондуп, Геннадий Монгуш, Геннадий Куулар, Сергей Бавундук, Чойган Янчат оларны адап, өртөктүг бе-

лектер-биле шаңнады.

Ооң соон дарый сумуда чурттап турар көдээ ажил-агыйының хоочуннарын адап, оларга белектерни тывысканын онзалап демдеглекседим. ТР-ниң алдарлыг малчыны Майдыр-оол Куулар, ооң өөнүң ишти Дарья Куулар, маадыр ие Бак-кыс Ондар, күш-ажылдың хоочуннары: Алаш-оол, Зоя Монгуштар, Борбаан Оюн, Бак Салчак, Туран-оол, Көвеймаа Хомуш-кулар, Мөңгө Куулар, Көк-кыс Оюн, Алексей Сарыглар, хоочун малчыннар: Виктор, Тамара Ондарлар, Михаил Арсарыг, Марий-оол Седип-оол, Чанзын Сундуй-оол, Билемаа Бугажык, Маадыр-оол Ооржак, Конзан-оол, Вейра Шавылдайлар, Саган-оол Монгуш, Николай Седип-оол, Анатолий, Саара Монгуштар, Альберт Маады, Чолдак-оол Сандый, Барымаа Иргит, Татьяна Дажы-Серен, Какай Хүрен-оол, Валерий Дондуп, Светлана Сандый, Алдын-кыс

Кызыл Тук ордениниң эдилекчизи Борбаан Оюн.

Шүңгүлгөн мөге Алик Ховалыг.

Дыртый-оол, Зоя Ширан, Анай Сайын-Белек, Тамара Норбу, Алексей Чанзан, Сергей, Ирина Монгуштарны адап, оларның көдээ ажил-агыйга кириген үлүүн утпайн чорууру дыка өөрүнчүг болду.

Күш-ажылдың Кызыл Тук ордениниң эдилекчизи Борбаан Чоңукпеновна Оюн (чурукта) кылаштай албас-даа болза, уругларыңа колясказында иттирип алган биче Наадымны сонургап, концерт, оюн-тоглааны көрүп олурда, чеде бергеш, ооң-биле чугаалаштым.

— Мен 1958 чылдан эгелеп, малчыннап эгелзэн мен, кызым. Өмүзү Солуй-оол Оюн ийи ордениниң эдилекчизи чораан. Мал ажилыңа ажилдааш, чүс хойдан 120-150 хураганын ап турдувус. Эки көргүзүглеривис дээш, моол өгбиле, «Урал» дээр мотоцикл-биле-даа шаңнаткан бис. Чайның изин, чаб-хат дээр эвес, кыштын соогунда шуурганның-дыр дээр эвес. Малың ойткарып үнүптер сен. Көжээ малды аалче киригеш, ажил шагы төндү дээш олурар эвес. Будум эки турган болза, ам-даа болза, малчынназымза... малга дыка ынак мен.

Көдээ ишчилерге тураскааткан концерт соонда, тыва черге кандыг-даа байырлалдың каасталгазы хүреш маргылдаазы эгелзэн. Мөгелерниң санының аайы-биле салып кээрге, сөөлүндө үш мөге артып кагды. Кызыл хоорайдан Алик Ховалыг, Эрбектин мө-

гези Аяс Монгуш, Сесерлиг суурдан Аяс Чамдан. Мөге шииткекчилери оларны долгандыр хүрежир кылдыр салды. Бир дугаарында Алик Ховалыг биле Аяс Монгуш хүрешкен. Көрүкчүлөр чаңгыс чер-чурттуу дээш аарып турза-даа, Аяс Монгуш чарынныгга алыспас авыдайының адынга бо удаада дүүшпейн барды. Дараазында Аяс Монгуш биле Аяс Чамдан хүрешкен. Сесерлигнин мөгези октааш, бир дугаар чер дээш хүрежир эргени чаалап алды. Хүреш үр болган болза, шаа төнгөн кижини биле дыштанган кижини кады салды деп чөрүшкөй эртик, сөөлү сегиржип алышкын үр болбады. Түңнелинде Алик Ховалыг чемпионнааш, Кызыл кожуунуң чемпиону малчын Экер-оол Ондарның шаңналы иртти, алдын медальды алды. Ийги черде бо неделяда өг-бүлө тутар Аяс Чамданга малчын Вячеслав Дондуптуң шаңналы иртти, суму чагыргазының тускай шаңналын, Эрбектин мөгезинге Андриан Сарыгларның деткикчилзэн иртин бердилер. 4-6 дугаар черлерин алган Сүт-Хөл мөгези Алаңгы Кара, Амир Сат, Орлан Караңмайга акша шаңналдарын тывыскан.

Аныяк аъттарның аразыңа Олег Седип-оолдун шилги аады эрткеш, Экер-оол Ондарның холундан иртти шаңнал кылдыр алды. Улуг аъттарның аразыңа Арсен Лапчарың ой аады эрткеш, «Сайыр» ККБ-ниң шаңналыңа төлөптиг болган.

Шыдыраага Анатолий Монгуш Каа-Хем суур, Орлан Монгуш (Кызыл хоорай), Марат-оол Тюлюш (Эрбек) шылгараан.

Биче Наадым мындыг хевирлиг эртти. Аңаа сумунуң аныяк малчыннары Экер-оол Ондар, Вячеслав Дондуп, Андриан Сарыглар дорт кирип, деткикчилеп турарын демдеглекседим. Сумунуң Төлзөлекчилер хуралының депутаты А.Д.Мөңгө аныяк өзүп олурар мөгелерге тускай шаңналды тывысты. Көдээ ишчилерни, эң ылаңгыя хоочуннары утпайн, алгап-мактап турары дыка өөрүнчүг чорду, ынчалза-даа олар чылда чаңгыс катап эрттирер байырлалында сүттүг изиг шайны садып ижи олурарын көргөш, элдепсиндим. Чаңгыс аяк сүттүг шайны олурган хоочуннарга эккеп сунулар хире хөрөңгү сумуда чок болганы ол ирги бе?

Айлаң ДАРЖАА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

БАЙЫРЛАЛ БУДУУЗУНДЕ

Эрткен чылын Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдан эгелеп малчыннарының чылдың эрттирип турар байырлалы — Наадымны эң эки көргүзүглерлиг болган кожуунга эрттирер дугайында хүлээп алган Доктаалын көдээ ишчилер улуг өөрүшкү-биле хүлээп ап, хей-аады көдүрүлгөн. Мал ажилында эң эки көргүзүглериниң биле ол улуг байырлалды эрттирер эргени Өвүр кожуунуң ажил-ишчилери чаалап алган болгай.

Байырлал дээрге байырлал-ла болгай. Бодунуң амыдырал-чуртталгазын бедик деңгелде тургузуп алган, чонунуң, күрүнениң мурнунга хүлээнген ажил-херзэн, даалгазын ак сеткилди-биле күүседип чоруур, чогуң-на шак ол күш-ажылы дээш, күш-ажылчы чедишкениңер дээш бүгүдөгү хүндүткелдиг, ат-сураа республикада билдингир кижилер — көдээ ишчилер, малчыннар Өвүр черде дыка хөй.

Өвүр — девискээр болгаш чурттакчы чонунуң санының талазы-биле республикада бичи кожууннарының аразыңа кирип турза-даа, азыраан, ажаап-тежээп турар мал-маганының баш саны-биле республикада эң хөй малдыг кожуун бооп турар.

Бо хүннерде кожуунуң чагырга даргазы Александр Куулар, көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Александр Монгуш оларга ужурашкаш, Наадым будуузуңда кожуунда байдалды билип алыр аргалыг болдум.

«Наадымга белеткел ажилдары дээш чүгө кожуун чагыргазы, көдээ ажил-агый эргелели болгаш албан организацияларның удуртукчулары хөлзеп, девидеп турар эвес, бүгү чон, малчын кодан бүрүзүнүң ээлери хөлзеп, шак, хүн бүрүзүн санап, хуваап алган, кодан-девискээриниң арыг-силли, херим-кажаазының чурттап орар өг-бажынын, бажың-балгадының нийти байдалын эде-хере тыртыгаш, септенип-селиттинген, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кызыл-кымыскактар ышкаш имейнип-ле турбис» — деп, чагырга даргазы ойнай-сылдай аарак чугаалай-дыр.

«Кожуунуң девискээринге эрткен кыш кончуг берге болган, ынчалза-даа чартык чылдың түңнелдери-биле мал ажилының көргүзүглерин багай эвес. Эң ылаңгыя бо чылын бистин аныяк малчыннары Вячеслав Альберт Дөнгүр, Соскур-оол Санаа, Аяс Саа, Чечек Ховалыг болгаш өскелер-даа нийти малдың баш санын 97-100 хууга камгалап ап, төрүүр чүс башка онааштыр чүстен хөй чаш төлдү алганы дыка өөрүнчүг. Малдың бүгү чүзүн аайы-биле өзүлдө эрткен чылгы денгелден бедик. Ажил-агыйларда, арат-тараачын ажилдыгларда болгаш чоннуң хуузуңда малының баш саны мурнуку чылдардан ыракта көвүдзэн. Наадым бистин кожуунга болур дээни бистерге, кожуунуң бүгү чонунга, улуг өөрүшкү болгаш бедик харыс-салга. Бо улуг харыскалга чүгө удуртукчуларга эвес, малчын, өреге бүрүзүңге хамааржыр дээрзин бүгү чон медресеп билип турары дыка өөрүнчүг» — деп, эргелел начальниги Александр Ходун-оолович чугаалаар болду.

Ийи дарганың чугаазыңдан алгаш көөрге, кожуунуң бүгү чону, эң ылаңгыя малчыннар бо улуг байырлалга шыдаар шаа-биле белеткенип турар-дыр. «Канчал билер, аал-коданны сонургап, аалчылар-даа чедип келир чадавас» — деп бодал малчын бүрүзүнүң бодалында.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Кызыл хоорай.

М.Тюлюш биле А.Монгуш маргылдаа цезинде.

Өвүр кожуунга болуп әртер «Наадым-2008» малчыннар байырлалына тураскааткан хемчеглерниң ПРОГРАММАЗЫ

Июль 30, 31 хүннеринде

Аът чарыжына маргылдааларның кир-
жикчилериниң бүрүткели — 9.00-18.00
шактарда, аэропорт девискээри.

Июль 31-де

«Наадым-2008» байырлалының киржикчи-
риниң болгаш аалчыларының кээп эгелээри болгаш
оларның бүрүткели — 9.00 шакта эгелээр,
бүрүткели Өвүр кожуунуң чагырга черинге
база Кежиг-Аксы деп черге чорудар.

Г. Тумат аттыг Культура бажыңына

Тыва Республиканың малчыннарының 11-ги
Съездизи — 16.00 шакта эгелээр.

Август 1-де

Ленин переулунга

Республиканың малчыннарының «Наадым-2008»
байырлалының ажыдышының; Тыва Республи-
каның кожууннарының төлээлериниң парады — 9.00
шакта эгелээр.

Аэропорт девискээринге

Аът чарыжына республика маргылдаазының
байырлыг ажыдышының; «Аът мунукчузунуң эң эки
национал дерилгезинге» конкурс — 10.00 шакта
эгелээр;

10 километрге аът чарыжы (челер болгаш чыраа,
4 харлыг аъттар) — 13.30 шакта;

15 километрге аът чарыжы (эзерлиг челер аът-
тар) 14.30 шакта;

15 километрге аът чарыжы (эзерлиг чыраа аът-
тар) 15.00 шакта.

Түннелдер үндүрериниң байырлыг езулалы,
тиилекчилерниң шаңнаары — 16.00 шакта.

Берге-Баары деп черге

15 километр черге аът чарыжы (4 харга чедир
аъттар) — 10.00 шакта.

Өг хоорайжыгажына

Кежиг-Аксы деп черге

«Өг хоорайжыгажының» ажыдышының.
Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгө-
зиниң мурнакчыларын алгал-мактаары —
10.00 шакта;

Кожуунуң бот-тывынгар артистериниң
киржилгези-биле концерт — 11.00 шакта;

«Эң эки өг» конкурсу — 10.30 шакта;

Дүктен хол-биле чэп эжеринге конкурс —
10.30 шакта;

Кидисти хол-биле белеткээринге конкурс —
12.00 шакта.

Кожуунуң ветеринария эргелелинге

Көдээ ажил-агыйының уксаалыг малдарының
ярмарка-делгелгези — 14.00 шакта.

Г. Тумат аттыг Культура бажыңына

Республиканың малчыннарының байырлалы
«Наадым-2008-ке» тураскааткан байырлыг хурал.

Күрүне шаңналдарын тыпсыры — 17.00 шакта;

Конкурстар тиилекчилери малчын-чемпионнары
шаңнаары — 18.30 шакта.

Кожуунуң стадионунга

Национал хүреш маргылдаазының киржикчи-

лерин бүрүткээри — 9.00-17.00 шакта.

Тыва Республиканың уран чүүл мастерлериниң
концерти — 19.00 шакта.

Август 2-де

Өглер хоорайжыгажына

Кежиг-Аксы деп черге

«Өг хоорайжыгажының» хаашкыны. «Наадым-
2008-ке» тураскааткан конкурстарының тиилекчи-
рин шаңнаары — 9.00 шакта.

Стадионга

Малчыннар байырлалы «Наадым-2008-ке» ту-
раскааткан национал хүрешке Тыва Республиканың
чемпионады — 12.00 шакта;

Тыва Республиканың муң малдыг малчын-
нарын алгал-мактаары.

Аът чарыжының чемпионнарын шаңнаары.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ИСТЕЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИНИҢ ДЫҢНАДЫ

2008 чылдың июль 25-те 09 шак
30 минута турда, Чөөн-Хемчик
кожуунуң иштики херектер кил-
дизинге участник инспектору Н.Н.
Кара-Салдан оон хынап турар де-
вискээри Чыраа-Бажы суурнуң
Ленин кудумчузунда №56 бажың-
ның түр чурттаар бажыңындан
болгаш херим иштинде сарайның
крышазындан ийи улуг кижиниң —
эр болгаш херээжен, ийи бичии
уругнуң өлүг мөчүлери тывыл-
ганын дыңнаткан.

Болуушкун болган черге рес-
публиканың болгаш кожуунуң
эрге-хоойлу камгалаар орган-
нарының удуртукчулары баштаан
дүрген-истелге бөлүүн чоруткан.

Болуушкун болган черни
көөрге, Ленин кудумчузунда №56
бажыңның түр чурттаар бажыңын-
дан амыдыралчы чугула органна-
рынче бижектеди, күчүлөдип
өлүрткен херээжен кижиниң, ийи
бичии уругнуң өлүг мөчүзү тывыл-
ган. Когараан кижилерниң ат,

фамилиязын тодараткан: Айслу
Хүлер-ооловна Ондар (26 харлыг),
Юлиана Менгеленовна Ондар (7
айлыг, Ондар Айслунуң уруу),
Шынгыраа Буяновна Кара-Сал (11
айлыг). Ол ышкаш үстүнде адаан
бажыңның херим иштинде сарай-
ның крышазындан күчүлөдип
өлүрткен Херел Чечен-оолович
Ооржактың (26 харлыг) өлүг
мөчүзү тывылган.

РФ-тиң прокуратуразының
чанында Истелге комитетиниң
Тыва Республикада истелге
эргелелиниң Чөөн-Хемчикте ко-
жууннар аразының истелге килди-
зи 2008 чылдың июль 25-те
А.Х.Ондарның, Х.Ч.Ооржактың,
бичии назылыг Ю.М.Ондарның,
Ш.Б. Кара-Салдың өлүг мөчүлери
тывылганының факт-барымдаа-
ларына РФ-тиң Кеземче кодекси-
зиниң 105 чүүлүнүн 2 кезээниң «а»
пунктузунда көрдүнгөн кем-херек
үүлгедишкениниң составының
демдектериниң талазы-биле — ийи

болгаш оон-даа хөй кижилерни
өлүргени дээш кеземче херээн
оттурган.

Бо кем-херекти үүлгеткеннге
каразыттырып турар кайда-даа
ажылдавайн, өөрөнмейн турар
Чыраа-Бажы суурнуң 18 харлыг
чурттакчызы 2008 чылдың июль 26-
да туттурган.

Кады арагалаанының түңне-
линде аар кем-херекти — өлү-
рүүшкүнү үүлгеткен деп тода-
раткан.

РФ-тиң прокуратуразының
чанында Истелге комитетиниң Ты-
ва Республикада истелге эргеле-
линиң онза чугула херектер истээр
килдизинге бо кеземче херээжин
истелгезин чорударын дааскан.

Оюмаа КОПУШ,

РФ-тиң прокуратуразының
чанында Истелге комитетиниң
Тыва Республикада истелге эргеле-
линиң удуртукчузуң улуг дузалакчызы.

Квартира айтырыы: тудуунга киржир

Ак-Довурак хоорайда чаагайжыды туттунуп турар бажыңның
тудуун үлүүнүң киржилгези-биле акшаландыргаш, ийи, үш
өрээлдерлиг квартираларны алыр күзелдиг хамаатылар
дараазында адреске кээр: Ак-Довурак хоорай, Юбилейная
кудумчузу, 3, «Туваасбестстрой» ААН-ден барып айтырар.

«ӨЛЧЕЙ» садыгларында

Төпте «Өлчей» садыгларында байырлалдарга болгаш шайлал-
галарга каасталга болур үлегер домактарлыг йөрээл плакаттарны
садып турар чорду.

Эйлиг-Хем: Субурган тударына ачы-дуза марафону

Улуг-Хем кожуунуң Эйлиг-Хем сумузунга чурттап-ажылдал чораан
бүгү чонувуска Ыдыктыг субурган тударына ачы-дуза марафону
2008 чылдың август 9-та 10.00 шакта Культура бажыңына болурун
дыңнаттывыс.

Оргкомитет.

Кадарчыларны ажылга алыр

Арат ажил-агыйга кадарчылар хереглеттинип турар (өг-бүле улус).
Чурттаар черин болгаш аш-чемин ажил берикчизи харыылаар.
Шалыңы 5 муң рубль.

Харылзажыр телефону: 3-07-94.

Юридиктиг бүгү-ниити өөредилге

ПРОКУРОРГА ХОМУДАП

Төөгүден бээр Россияның
прокуратуразының ажыл-
чорудулгазы хөй талалыг ор-
ган турган. Ада-чурттуң чаң-
чылын езугаар прокурор чүг-
ле буруудадыкчы эвес, хамаа-
тыларның эргелериниң кам-
галакчызы болуп келген. Ол
дээрге хоойлу талазы-биле
күрүне хыналдазын эрткен
шынчы мөзүлүг кижилер.
Хамаарышкан албан черлерин-
ден бодунуң эргелерин камгала-
дып ап шыдаваан хамаатыларга
кыска хуусаада халас бедик мерге-
жилдиг дуза кадып, хамаатылар-
ның хоойлуда көрдүнгөн эргеле-
рин эгидип тургузар орган болуп
прокуратура бистин үеде артып-
шаан. Ынчангаш хамаатыларның
прокуратура органнарының кирип
турар чагаалар, билдиришкин-
нериниң саны көвей болуп турар.
2007 чылда РФ-тиң прокуратура
органнары 1692486, Тыва Респуб-
ликаның прокуратура органнары
3528 чагааны сайгарып көргөн.

Бистин республиканың дыка
хөй чурттакчылары хамааты-эрге-
хоойлу талазы-биле оларның со-
нуургалдарын прокурор судка
камгалап шыдаар дээш проку-
ратура органнарының делеглерни
кирип турарлар. Ылаңгыя сөөлгү
үеде кайы-даа талалар шынзыдар
факт-барымдааларны боттары
тып, хөй материалдыг чарыгдал-
дарны үндүрүп, үени чидирип ту-
рар. Бир эвес хамаатының эргезин
прокурор камгалап турар болза,
ындыг чарыгдалдар турбас.

Чижээ, хамааты М. банк болгаш
хуу сайгарлыкчы Л-биле техника
садып алыр дугайында үш талалыг
керээни чарып алган. Керээ езу-
гаар хамааты М. техника садып
алыр чээлини алган. Банк акшаны
сайгарлыкчы Л-ге шилчидип бер-
ген, ол бодунуң ээлчээнде, техни-
каны М.-ге дамчыдып бээр ужурулуг
турган. Ынчалза-даа М. сайгарлык-
чы Л.-ден техниканы албаан тур-
ган-даа болза, техника алыр ду-
гайында керээни күш чок болдур-
баан, банкыдан алган чээлини Л.-

дин төлээрин негээн. Сайгарлыкчы
оон-биле чөпшээрешпээн, чүгө
дээр ол боду карылгалыг болган.
Хамааты М.-ни чээли төлөп шыда-
ваан дээш суд шийткен, судтун
шиитпиринге ол таарышпайн, Л.-ди
кеземче харысалгазынга онаа-
рын азы оон саң-хөө айтырыгла-
рын шийтпирлээринге дуза чеди-
рер билдиришкенини прокуратура
органнарыга кириген. Ынчан дежу-
рыйлап турган прокурор ол хому-
далдың утказы хамааты-эрге-хоой-
луга хамаарылгалыг чүве-дир деп
билдиришкенин ээзинге тайылбыр-
лаан болган.

Прокуратура органнарының хо-
мудал билдиришкенин кириер дээн
хамаатылар РФ-тиң Хамааты хе-
ректер кодекзиниң 45 чүүлүнүн 1
кезээнде айытканын билип алыры
чугула, ында мынчаар бижээн:
«Хамаатыларның, бөлүк кижилер-
ниң, РФ-тиң болгаш РФ-тиң субъек-
тилериниң, муниципалдыг тургуз-
туларның эргелерин, сонуургал-
дарын камгалаары-биле судтарже
билдиришкенин кириер эрге-
лиг. Бир эвес ол хамааты кады-
ының, назы-харының болгаш өске-
даа чылдагааннарын ужурундан
судче барып шыдавас болза, ха-
маатының эргелерин, хостуг чо-
руун, хоойлуда көрдүнгөн бүгү эр-
гелерин камгалаар дугайында бил-
диришкенини прокурор судче
кириер».

Хамаатының чурттап олурар
черинден үндүрер, ажылга катап
тургузар, кадыынга хора чедирген
болгаш өске-даа таварылгаларда
прокурор херек сайгарылгазынга
киржиң, бодунуң түңнел саналда-
рын бээр эргези барын ол хоой-
луда айткан.

Түңнел мындыг. Прокурор ха-
маатыларның эргелерин, хостуг
чоруун кажан-даа камгалаар, ын-
чалза-даа хамааты-эрге-хоойлуга
хамаарылгалыг айтырылгарга чүг-
ле онза ховар таварылгада
киржир.

Владимир МЕЛЬНИКОВ,
ТР-ниң прокурорунуң улуг
дузалакчызы.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар
В.О. КУУЛАР.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —
2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91,
КИЛДИСТЕР: нийтирил-политиктиг килдиз — 2-18-10, культу-
ра, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый,
очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 7820. Чагыг 81. Номери парлагже дужаалганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит",
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш
массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы
Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың
май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүмнениң бүдүрүлгезинге парлаан
(Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.